

Judikatūras krājums

ĢENERĀLADVOKĀTA MIHALA BOBEKA
[MICHAL BOBEK] SECINĀJUMI,
sniegti 2018. gada 25. jūlijā¹

Lieta C-193/17

Cresco Investigation GmbH
pret
Markus Achatzi

(*Oberster Gerichtshof* (Augstākā tiesa, Austrija) lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu)

Lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu – Vienlīdzīga attieksme nodarbinātības un profesijas jomā – Valsts tiesiskais regulējums, ar ko ierobežotai darba ņēmēju grupai piešķir noteiktas tiesības – Salīdzināmība – Tieša diskriminācija reliģijas dēļ – Pamatojums – Pozitīva darbība – Eiropas Savienības Pamattiesību hartas horizontāla piemērošana – Pamattiesību hartas horizontālā tiešā iedarbība – Darba devēju un valsts tiesu pienākumi gadījumā, ja valsts tiesību normas nav saderīgas ar Pamattiesību hartas 21. panta 1. punktu un Direktīvas 2000/78/EK 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu

I. Ievads

1. Saskaņā ar Austrijas tiesību aktiem Lielā piektdiena ir (apmaksāta) svētku diena tikai četru konfesiju piekritējiem. Tomēr, ja šo konfesiju piekritēji šajā dienā tiek nodarbināti, viņiem faktiski ir tiesības uz dubultu samaksu. *Markus Achatzi* (turpmāk tekstā – “prasītājs”) ir nodarbināts sabiedrībā *Cresco Investigation GmbH* (turpmāk tekstā – “atbildētāja”). Prasītājs nepieder ne pie vienas no šīm četrām konfesijām. Tāpēc viņš nesaņēma apmaksātu brīvdienu un viņam par darbu 2015. gada Lielajā piektdienā netika samaksāts dubultā.

2. Prasītājs pret atbildētāju cēla prasību par papildu samaksu, kas viņam, viņaprāt, bija jāsaņem par darbu Lielajā piektdienā, apgalvojot, ka valsts tiesību norma ir diskriminējoša reliģijas un pārliecības dēļ attiecībā uz darba nosacījumiem un samaksu. Šajā kontekstā *Oberster Gerichtshof* (Augstākā tiesa, Austrija) jautā Tiesai, vai, ņemot vērā ES tiesības, tāda valsts tiesību norma kā tā, kas tiek aplūkota pamatlietā, ir diskriminējoša, un, ja tas tā ir, kādas būtu šāda konstatējuma sekas laikposmā, kamēr valsts likumdevējs nav radījis jaunu, nediskriminējošu tiesisko situāciju: vai tiesības uz brīvdienu Lielajā piektdienā un papildu samaksu (ko izmaksā darba devējs) pienāktos visiem darba ņēmējiem, vai arī šāda priekšrocība nebūtu jāsaņem nevienam no tiem?

3. Uzdodot prejudiciālos jautājumus, iesniedzējtiesa atsaucas uz “Hartas 21. pantu, (to lasot) kopā ar” Direktīvu 2000/78/EK². Noteikts Hartas normas *de facto* saturs un tās piemērošana paralēli attiecīgajai sekundāro tiesību normai, kura ir šīs Hartas normas izpaušme, katrā ziņā nav nekas jauns šīs Tiesas judikatūrā. Risinot jautājumu par valsts tiesību normas *abstraktu* saderību ar Hartu un ES

¹ Oriģinālvaloda – angļu.

² Padomes 2000. gada 27. novembra direktīva, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju (OV 2000, L 303, 16. lpp.).

direktīvu³, jautājums par to, kas tieši tiek piemērots izskatāmajā gadījumā, droši vien ir otršķirīgs. Tomēr šajā gadījumā Tiesa tiek aicināta konkrēti norādīt uz šādas nesaderības sekām attiecībā uz konkrētu (horizontālu) tiesisko attiecību veidu, attiecībā uz kuru savukārt ir jākonkretizē, ar ko šāda valsts tiesību norma tieši ir nesaderīga šāda veida attiecībās.

II. Atbilstošās tiesību normas

A. Savienības tiesības

1. Pamattiesību harta

4. Eiropas Savienības Pamattiesību hartas (turpmāk tekstā – “Harta”) 21. panta 1. punktā ir paredzēts: “Aizliegta jebkāda veida diskriminācija, tostarp diskriminācija dzimuma, rases, ādas krāsas, etniskās vai sociālās izcelsmes, ģenētisko īpatnību, valodas, reliģijas vai pārliecības, politisko vai jebkuru citu uzskatu dēļ, diskriminācija saistībā ar piederību pie nacionālās minoritātes, diskriminācija īpašuma, izcelsmes, invaliditātes, vecuma vai dzimumorientācijas dēļ.”

5. Hartas 52. panta 1. punktā ir noteikts: “Visiem Hartā atzīto tiesību un brīvību izmantošanas ierobežojumiem ir jābūt noteiktiem tiesību aktos, un tajos ir jārespektē šo tiesību un brīvību būtība. Ievērojot proporcionalitātes principu, ierobežojumus drīkst uzlikt tikai tad, ja tie ir nepieciešami un patiešām atbilst vispārējas nozīmes mērķiem, ko atzinusi Savienība, vai vajadzībai aizsargāt citu personu tiesības un brīvības.”

2. Direktīva 2000/78

6. Direktīvas 2000/78 1., 2. un 7. pantā ir paredzēts:

“1. pants

Mērķis

Lai vienlīdzīgas attieksmes princips stātos spēkā dalībvalstīs, šīs direktīvas mērķis attiecībā uz nodarbinātību un profesiju ir noteikt sistēmu, lai apkarotu diskrimināciju reliģijas, uzskatu, invaliditātes, vecuma vai seksuālās orientācijas dēļ.

2. pants

Diskriminācijas jēdziens

1. Šajā direktīvā “vienlīdzīgas attieksmes princips” nozīmē to, ka nav ne tiešas, ne netiešas diskriminācijas, kuras pamatā ir jebkurš 1. pantā minēts iemesls.

2. Šā panta 1. punktā:

a) uzskata, ka tiešā diskriminācija notiek tad, ja salīdzināmā situācijā pret vienu personu izturas, ir izturējušies vai izturētos sliktāk nekā pret citu personu jebkura 1. punktā minēta iemesla dēļ;

3 Saistībā ar jautājumu, vai konkrēta valsts tiesību norma ar konkrētām raksturīgām pazīmēm vispār un būtībā neatkarīgi no to juridisko attiecību rakstura, kurām tā ir tikusi piemērota valsts līmenī, ir saderīga ar ES tiesībām, skat., piemēram, neseno spriedumu, 2017. gada 19. jūlijs, *Abercrombie & Fitch Italia* (C-143/16, EU:C:2017:566).

b) pieņem, ka netiešā diskriminācija notiek tad, ja acīmredzami neitrāla noteikuma, kritērija vai prakses dēļ personas, kuras atbalsta konkrētu reliģiju vai uzskatus, kurām ir konkrēta invaliditāte, konkrēts vecums vai konkrēta seksuālā orientācija, atrodas konkrētā nelabvēlīgā situācijā salīdzinājumā ar otru personu, ja vien:

[..]

5. Šī direktīva neierobežo attiecīgās valsts tiesību aktos noteiktos pasākumus, kuri demokrātiskā sabiedrībā vajadzīgi sabiedrības drošībai, sabiedriskās kārtības uzturēšanai un kriminālnoziedzumu novēršanai, veselības aizsardzībai un citu personu tiesību un brīvību aizsardzībai.

[..]

7. pants

Pozitīva darbība

1. Lai nodrošinātu pilnīgu vienlīdzību praksē, vienlīdzīgas attieksmes princips nekavē nevienu dalībvalsti paredzēt vai saglabāt īpašus pasākumus, lai novērstu trūkumus vai kompensētu trūkumus, kas saistīti ar jebkuru no 1. pantā minētajiem iemesliem.

[..]”

B. Valsts tiesības

7. Grozītā 1983. gada 3. februāra *Bundesgesetz über die wöchentliche Ruhezeit und die Arbeitsruhe an Feiertagen (Arbeitsruhegesetz)*, BGBl Nr. 144/1983 (Likums par svētku dienām un brīvdienām), 7. panta 2. punktā ir uzskaitītas 13 svētku dienas, kas attiecas uz visiem darba ņēmējiem. 7. panta 3. punktā ir noteikts, ka evaņģēliski luterisko Augsburgas ticības apliecības un Reformātu baznīcu, Veckatoļu baznīcas un Evaņģēliski metodiskās baznīcas draudžu locekļiem arī Lielā piektdiena ir svētku diena.

8. Likuma par svētku dienām un brīvdienām 9. pantā būtībā ir paredzēts, ka darba ņēmējs, kas nestrādā svētku dienā, saglabā tiesības uz pilnu darba samaksu par šo dienu (9. panta 1. punkts) un, ja viņš šajā dienā strādā, tad saņem dubultu samaksu (9. panta 5. punkts).

III. Fakti, tiesvedība un prejudiciālie jautājumi

9. Jebkurš, kas Austrijā kādā no 13 apmaksātajām svētku dienām strādā papildus savai parastajai darba samaksai saņem papildu samaksu par darbu brīvdienā tādā pašā apmērā (turpmāk tekstā – “piemaksa”), kas praktiski nozīmē, ka viņam par darbu šajās dienās tiek maksāts dubultā. Tomēr, tā kā Lielā piektdiena ir apmaksāta svētku diena tikai četru baznīcu draudžu locekļiem, tad tikai viņiem ir tiesības uz apmaksātu svētku dienu Lielajā piektdienā vai uz piemaksu papildus viņu parastajai darba samaksai, ja viņi šajā dienā strādā.

10. Prasītājs ir nodarbināts pie atbildētājas. Viņš nepieder ne pie vienas no šīm četrām baznīcas draudzēm. Tāpēc par darbu, ko viņš bija veicis Lielajā piektdienā, 2015. gada 3. aprīlī, atbildētāja viņam neizmaksāja piemaksu par darbu svētku dienā.

11. Šajā prasībā prasītājs pieprasa izmaksāt viņam 109,09 EUR bruto, tiem pieskaitot procentus. Viņš uzskata, ka likuma norma, kurā ir noteikts, ka svētku diena Lielajā piektdienā ir tikai minēto četru baznīcas draudžu locekļiem, un ir paredzēta piemaksa, ja viņi šajā dienā faktiski strādā, no darba apstākļu un darba samaksas viedokļa rada atšķirīgu attieksmi reliģijas un pārliecības dēļ.

12. Atbildētāja šo apgalvojumu apstrīd un apgalvo, ka prasība ir jānoraida, piespriežot prasītājam atlīdzināt tiesāšanās izdevumus. Tā paliek pie viedokļa, ka diskriminācija neesot notikusi.

13. Pirmās instances tiesa prasību noraidīja, uzskatot, ka tiesiskais regulējums attiecībā uz Lielo piektdienu ir objektīvi attaisnojama atšķirīga attieksme pret atšķirīgām situācijām.

14. Apelācijas instances tiesa prasītāja apelācijas sūdzību apmierināja un grozīja pirmās instances tiesas spriedumu tādējādi, ka prasība tika apmierināta. Tā uzskatīja, ka ar valsts tiesību normām, kurās Lielās piektdienas gadījumā ir paredzēta atšķirīga attieksme, ir pārkāpts Hartas 21. pants, kas ir tieši piemērojams. Tā lēma, ka attiecīgie darba ņēmēji ir tieši diskriminēti reliģijas dēļ, kas nav attaisnojama rīcība. Tāpēc Lielo piektdienu kā svētku dienu nevar attiecināt tikai uz konkrētām darba ņēmēju grupām, līdz ar to arī prasītājam, kurš bija strādājis Lielajā piektdienā, 2015. gada 3. aprīlī, ir tiesības uz piemaksu.

15. *Oberster Gerichtshof* (Augstākā tiesa) tagad ir jālemj par atbildētājas iesniegto kasācijas sūdzību, kura ir vērsta pret apelācijas tiesvedībā pieņemto nolēmumu un ar kuru tā prasa atstāt negrozītu pirmās instances tiesas spriedumu, ar ko prasība tika noraidīta. Šī tiesa nolēma apturēt tiesvedību un uzdot Tiesai šādus prejudiciālos jautājumus:

- “1) Vai Savienības tiesības, it īpaši Pamattiesību hartas 21. pants, to lasot kopā ar Direktīvas 2000/78/EK 1. pantu un 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu, ir jāinterpretē tādējādi, ka tās strīdā starp darba ņēmēju un darba devēju saistībā ar darba tiesiskajām attiecībām privātajā sektorā nepieļauj tādu valsts tiesisko regulējumu, kas paredz, ka tikai evaņģēliski luterisko Augsburgas ticības apliecības un Reformātu [Šveices (helvētu) ticības apliecības] baznīcu, Veckatoļu baznīcas un Evaņģēliski metodiskās baznīcas draudžu locekļiem arī Lielā piektdienā ir svētku diena ar vismaz 24 stundu ilgu nepārtrauktu atpūtas laikposmu un gadījumā, ja darba ņēmēju [kas ir kādas no šīm baznīcām draudzes loceklis] nodarbina, neņemot vērā svētku dienā paredzēto atpūtas laikposmu, viņam līdztekus tiesībām uz darba samaksu par svētku dienas dēļ neveikto darbu ir arī tiesības uz samaksu par veikto darbu, turpretim citiem darba ņēmējiem, kuri nav šo baznīcu draudžu locekļi, nav šādu tiesību?
- 2) Vai Savienības tiesības, it īpaši Pamattiesību hartas 21. pants, to lasot kopā ar Direktīvas 2000/78/EK 2. panta 5. punktu, ir jāinterpretē tādējādi, ka attiecīgā direktīva pirmajā jautājumā minēto valsts tiesisko regulējumu, kas – ņemot vērā iedzīvotāju kopējo skaitu un lielākās daļas piederību Romas katoļu baznīcai – piešķir tiesības tikai salīdzinoši nelielai noteiktai (citu) baznīcu draudžu locekļu grupai, neskar tāpēc, ka tas ir pasākums, kas demokrātiskā sabiedrībā ir vajadzīgs, lai aizsargātu citu personu tiesības un brīvības, it īpaši, tiesības uz brīvu reliģijas praktizēšanu?
- 3) Vai Savienības tiesības, it īpaši Pamattiesību hartas 21. pants, to lasot kopā ar Direktīvas 2000/78/EK 7. panta 1. punktu, ir jāinterpretē tādējādi, ka pirmajā jautājumā minētais valsts tiesiskais regulējums ir pozitīvs un īpašs pasākums pirmajā jautājumā minēto baznīcu draudžu locekļu atbalstam, lai garantētu viņiem pilnīgu līdztiesību nodarbinātības jomā un novērstu vai kompensētu trūkumus, ar kuriem saskaras šo baznīcu draudžu locekļi savas reliģijas dēļ, ja viņiem tādējādi piešķir tādas pašas tiesības uz brīvu reliģijas praktizēšanu darba laikā attiecīgajai baznīcas draudzei svarīgā svētku dienā, kādas citādi lielākajai daļai darba ņēmēju saskaņā ar citu valsts tiesisko regulējumu ir tāpēc, ka tās reliģijas svētku dienās, kuras piekritēji ir lielākā daļa darba ņēmēju, ir vispārējas brīvdienas?

4) Ja tiek konstatēts, ka pastāv diskriminācija Direktīvas 2000/78/EK 2. panta 2. punkta a) apakšpunkta izpratnē:

Vai Savienības tiesības, it īpaši Pamattiesību hartas 21. pants, to lasot kopā ar Direktīvas 2000/78/EK 1. pantu, 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu un 7. panta 1. punktu, ir jāinterpretē tādējādi, ka privātam darba devējam līdz brīdim, kamēr likumdevējs nav radījis nediskriminējošu tiesisko situāciju, pirmajā jautājumā minētās tiesības attiecībā uz Lielo piektdienu ir jāpiešķir visiem darba ņēmējiem, neatkarīgi no viņu reliģiskās piederības, vai arī pirmajā jautājumā minētais valsts tiesiskais regulējums nav jāpiemēro vispār, tāpēc pirmajā jautājumā minētās tiesības Lielajā piektdienā nav jāpiešķir nevienam darba ņēmējam?”

16. Rakstveida apsvērumus iesniedza prasītājs un atbildētāja, Austrijas, Itālijas un Polijas valdības, kā arī Eiropas Komisija. Minētās ieinteresētās personas sniedza arī mutvārdu paskaidrojumus tiesas sēdē, kas notika 2018. gada 10. aprīlī.

IV. Analīze

A. Ievads

17. Uzskatu, ka apmaksātas svētku dienas piešķiršana Lielajā piektdienā tikai četru baznīcu draudžu locekļiem kopā ar piemaksu, ja šīs personas minētajā dienā strādā, ir diskriminācija reliģijas dēļ Hartas 21. panta 1. punkta izpratnē un tieša diskriminācija Direktīvas 2000/78 2. panta 2. punkta a) apakšpunkta izpratnē (iesniedzējtiesas uzdotais pirmais prejudiciālais jautājums, kas turpmāk aplūkots C sadaļā). Neizskatās, ka šādai diskriminācijai ir kāds derīgs pamatojums (otrais jautājums, D sadaļa). Nešķiet arī iespējams šādu attieksmi kvalificēt par “pozitīvu darbību” (trešais jautājums, E sadaļa).

18. Manuprāt, komplicētāka problēma šajā gadījumā ir – kādas tiesiskās sekas šim (abstraktajam) konstatējumam par diskrimināciju, kas veikts, pamatojoties uz direktīvu (kurai nav horizontālas tiešas iedarbības attiecībās starp privātpersonām) un Hartas normu, ir strīdā starp privātpersonām. [Savienības tiesību] pārākuma princips paredz, ka valsts tiesību norma nav jāņem vērā. Tomēr vai no šī principa vai Hartas 21. panta 1. punkta iespējami horizontāli tiešās iedarbības var secināt arī, ka (privātajam) darba devējam ir Savienības tiesībās noteikts pienākums izmaksāt piemaksu papildus parastajai darba samaksai visiem, kas Lielajā piektdienā strādā, neatkarīgi no viņu reliģiskās pārliecības? Manuprāt, nevar. Tomēr Savienības tiesībās ir prasīts, lai darba ņēmējam būtu efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, kas var ietvert iespēju celt pret dalībvalsti prasību par zaudējumu atlīdzību (ceturtais jautājums, F sadaļa turpmāk).

19. Pirms norādītajā secībā pievēršos iesniedzējtiesas uzdotajiem prejudiciālajiem jautājumiem, es aplūkošu jautājumu par jurisdikciju, ko uzdeva Itālijas un Polijas valdības saistībā ar LESD 17. pantu.

B. Par Tiesas kompetenci

20. Savos rakstveida un mutvārdu apsvērumos Polijas valdība apgalvoja, ka tiesību normas par svētku dienu Lielajā piektdienā šajā gadījumā ir tiesību normas, ar kurām regulē attiecības starp četrām baznīcām un Austrijas valsti. Kā tādas tās ir ietvertas LESD 17. panta 1. punktā minētajā jēdzienā “baznīcu un reliģisko organizāciju vai apvienību statuss, kas noteikts dalībvalstu tiesību aktos”. Tāpēc Tiesas kompetencē neesot sniegt atbildes uz iesniedzējtiesas uzdotajiem prejudiciālajiem jautājumiem. Tiesas sēdē Itālijas valdība sniedza līdzīgu argumentāciju attiecībā uz LESD 17. pantu. Tā secināja, ka Tiesai būtu jāatbild uz uzdotajiem prejudiciālajiem jautājumiem, apstiprinot dalībvalstu ekskluzīvo kompetenci lemt par svētku dienām vai piemaksu konkrētām reliģiskajām grupām.

21. Uzskatu, ka šie argumenti ir jānoraida.

22. Spriedumā *Egenberger* Tiesa lēma, ka “LESD 17. pantā ir izteikta Savienības neitralitāte attiecībā uz to, kā dalībvalstis organizē savas attiecības ar baznīcām un reliģiskajām organizācijām vai apvienībām”⁴. Secinājumos tajā pašā lietā ģenerālvokāts J. Tančevs [*E. Tanchev*] piebilda, ka prasība ievērot neitralitāti nenozīmē, ka attiecības starp baznīcu un valsti ir pilnībā pasargātas no jebkādas pārbaudes attiecībā uz ES pamattiesību (vai Savienības tiesību vispār) ievērošanu “neatkarīgi no apstākļiem”⁵. Patiešām, spriedumā *Egenberger* Tiesa skaidri apliecināja, ka “[LESD 17. pants] nav tāds, kas neļautu veikt Direktīvas 2000/78 4. panta 2. punktā minēto kritēriju ievērošanas efektīvu pārbaudi tiesā”⁶.

23. Vispārīgāk runājot, ģenerālvokāti spriedumu *Achbita* un *Egenberger* kontekstā uzskatīja, ka ar LESD 17. pantu “LES 4. panta 2. punkt[s ir] papildināts un īpaši īstenots”. Taču no pēdējās minētās tiesību normas vien “nevar secināt, ka konkrētas tematiskās jomas vai darbības jomas būtu pilnībā izslēgtas no Direktīvas 2000/78 tvēruma”⁷.

24. Līdzīgi spriedumā *Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania*⁸ LESD 17. panta 1. punkts, šķiet, nav nekādi kavējis ES noteikumu par valsts atbalstu piemērošanu baznīcu ienākumiem. Jautājumu par LESD 17. panta 1. punktu Tiesa spriedumā pat neapskatīja⁹, lai gan lietas būtību varētu interpretēt kā tādu, kas skar finanšu attiecības starp baznīcu un valsti, vai tādu, kas būtiski ietekmē baznīcu finanšu statusu.

25. Situācija, kas izriet no šīs judikatūras, šķiet diezgan skaidra: ar LESD 17. panta 1. punktu ir apstiprināta Savienības tiesību neitralitāte attiecībā uz baznīcu statusu un ir prasīts, lai tās neapdraudētu minēto statusu. Cik saprotu, Eiropas Savienība paziņo, ka tai ir pilnīgi neitrāla, pat agnostiska attieksme pret dalībvalsti un baznīcu vienošanos šaurākā nozīmē – piemēram, attiecībā uz to, vai dalībvalsts sevi definē kā reliģiskā ziņā absolūti neitrālu vai arī dalībvalstī faktiski ir valsts baznīca. Šāds paziņojums par neitralitāti ir svarīgs *principiāls paziņojums*. Vēl bez šīs šaurākās izpratnes tas var kalpot arī kā *interpretācijas līdzeklis*, kas ir piemērojams transversāli, kā tas faktiski ir attiecībā uz citām vērtībām un interesēm, par kurām ir runāts LESD pirmās daļas II sadaļā (“Vispārēji piemērojami noteikumi”), citās Savienības tiesību darbības jomās – ja visi pārējie faktori ir vienādi, priekšroka ir dodama tādai Savienības tiesību interpretācijai, kas maksimāli atbilst šajās normās atspoguļotajām vērtībām vai interesēm.

26. Taču vēl bez šīm divām dimensijām, manuprāt, LESD 17. panta 1. punktu nevar uztvert tā, it kā no tā izrietētu, ka *jebkādas* valsts tiesību normas, kas attiecas uz valsts attiecībām ar baznīcu vai baznīcu statusu, vienkārši ir izslēgtas no Savienības tiesību darbības jomas. Līdzīgi tam, kā atbrīvojumi no nodokļiem nav izslēgti no Savienības tiesību normām par valsts atbalstu tikai tāpēc vien, ka tie attiecas uz baznīcu, vai arī viens nav izslēgts no Līguma noteikumiem par preču brīvu apriti tikai tāpēc, ka tas ir baznīcas vīns, ko izmanto liturģiskām vajadzībām. Vienkārši izsakoties, vārdu savienojumu “respektē [..] statusu” nevar interpretēt kā “grupu atbrīvojumu” attiecībā uz jebkuru jautājumu, kas skar baznīcu vai reliģisku kopienu.

4 Spriedums, 2018. gada 17. aprīlis (C-414/16, EU:C:2018:257, 58. punkts).

5 Ģenerālvokāta J. Tančeva secinājumi lietā *Egenberger* (C-414/16, EU:C:2017:851, 93. punkts; skat. arī 88. punktu).

6 Spriedums, 2018. gada 17. aprīlis (C-414/16, EU:C:2018:257, 58. punkts).

7 Ģenerālvokātes J. Kokotes [*J. Kokott*] secinājumi lietā *G4S Secure Solutions* (C-157/15, EU:C:2016:382, 32. punkts); ģenerālvokāta J. Tančeva secinājumi lietā *Egenberger* (C-414/16, EU:C:2017:851, 95. punkts).

8 Spriedums, 2017. gada 27. jūnijs (C-74/16, EU:C:2017:496).

9 Tomēr skat. ģenerālvokātes J. Kokotes secinājumus šajā lietā (C-74/16, EU:C:2017:135, 29.–33. punkts).

27. Tāpēc es neizprotu, kā norma, ar kuru visiem darba devējiem (neatkarīgi no viņu ticības vai tās neesamības) tiek uzlikts pienākums piešķirt apmaksātu brīvdienu tiem darba ņēmējiem, kas ir četru baznīcu draudžu locekļi (vai izmaksāt piemaksu tiem draudžu locekļiem, kuri šajā dienā strādā), saskaņā ar LESD 17. panta 1. punktu varētu būt pilnībā pasargāta no pārbaudes saistībā ar Hartu vai Direktīvu 2000/78.

28. Šādai LESD 17. panta 1. punkta izpratnei papildu apstiprinājums ir rodams apstākli, ka LESD 17. panta 2. punktā ir paplašināta analoga neitralitātes garantija attiecībā uz filozofisko un nekonfesionālo organizāciju statusu. Tā kā LESD 17. panta 2. punktā Eiropas Savienība apņemas “tāpat ievērot” šādu organizāciju statusu, jebkāds “atbrīvojums”, kas hipotētiski tiktu piešķirts baznīcām un reliģiskām apvienībām vai kopienām, nekavējoties kļūtu piemērojams jebkādam filozofiskām organizācijām (kas plašāk nav definētas, un to statuss ir atstāts noteikšanai dalībvalstu tiesībās). Tādējādi 17. panta 2. punktā turklāt ir uzsvērts, ka nolūks acīmredzami nevarēja būt izslēgt jebkādas tiešus vai netiešus darījumus starp dalībvalstīm un šādām organizācijām no ES tiesību aktu tvēruma.

29. Ņemot vērā iepriekš minēto, es ierosinu Tiesai noraidīt Itālijas un Polijas valdību argumentus, ka vai nu Tiesa nav kompetenta sniegt atbildes uz uzdotajiem prejudiciālajiem jautājumiem, vai attiecīgo jautājumu priekšmets neietilpst Eiropas Savienības kompetences jomā.

C. Par pirmo jautājumu

30. Uzdotot savu pirmo jautājumu, iesniedzējtiesa būtībā jautā, vai Hartas 21. panta 1. punkts un Direktīvas 2000/78 2. panta 2. punkta a) apakšpunkts izslēdz tādas valsts tiesību normas piemērošanu, saskaņā ar kuru Lielajā piektdienā tiek nodrošināta apmaksāta brīvdiena tikai četru baznīcu draudžu locekļiem un izmaksāta piemaksa gadījumā, ja draudzes loceklis šajā dienā strādā.

31. Es uzskatu, ka šāda tiesību norma rada diskrimināciju šo noteikumu izpratnē.

32. Vispārīgi – tieša diskriminācija pastāv, ja pret vienu personu i) piemēro nelabvēlīgāku attieksmi ii) nekā pret citu personu salīdzināmā situācijā, iii) pamatojoties uz kādu aizsargājamu pamatu (šajā gadījumā – uz reliģiju), iv) bez jebkāda iespējama objektīva pamatojuma šai atšķirīgajai attieksmei¹⁰.

33. Iespējamo pamatojumu problēma saskaņā ar iv) punktu ir iesniedzējtiesas otrā prejudiciālā jautājuma priekšmets (sadaļa D turpmāk).

34. Attiecībā uz i) un iii) punktu, manuprāt, ir acīmredzami, ka šajā gadījumā nelabvēlīgāka attieksme pamatojas uz reliģiju. Šī nelabvēlīgākā attieksme ir vērsta pret tiem darba ņēmējiem, kas nav minēto četru baznīcu draudžu locekļi un saņem parasto vai “vienu” samaksu par darbu Lielajā piektdienā, kamēr minēto četru baznīcu draudžu locekļi faktiski saņem dubultu samaksu. Lai gan es saprotu, ka prasītājs šajā lietā to nepieprasa, tomēr apmaksāta brīvdiena Lielajā piektdienā ikvienam, kas nav vienas no četrām baznīcām draudzes loceklis, arī ir nelabvēlīgāka attieksme, pamatojoties uz reliģiju.¹¹

35. Pēdējais diskriminācijas analīzes elements, salīdzināmība, šajā lietā ir sarežģītāks jautājums. Tas ir jāprecizē divkārti. Pirmkārt, kas tiek salīdzināts – atsevišķas personas vai personu grupas (2)? Otrkārt, kādas tad ir šīs salīdzināšanas būtiskās iezīmes? Kādā vispārinājuma līmenī salīdzināšana būtu jāveic (3)?

10 Vispārīgākā nozīmē skat., piemēram, spriedumus, 2017. gada 5. jūlijs, *Fries* (C-190/16, EU:C:2017:513, 29.–31. punkts), un 2013. gada 12. decembris, *Hay* (C-267/12, EU:C:2013:823, 31. punkts), protams, ar tādu atšķirību, ka Hartas kontekstā jebkādam šādam pamatojumam ir jāatbilst tās 52. panta 1. punktam, savukārt Direktīvas 2000/78 kontekstā tam ir jāatbilst pēdējās minētās 2. panta 5. punktam.

11 Atšķirību starp šīm divām priekšrocībām es aplūkošu šo secinājumu turpinājumā 40.–44. un 82.–86. punktā.

36. Pirms padziļinātas pievēršanās šiem punktiem ir jāsniedz daži sākotnēji precizējumi attiecībā uz analīzes parametriem (1).

1. Analīzes parametri: pārbaudes veids, piemērojamās tiesības un precīzs attiecīgā ieguvuma raksturs

37. Pirmkārt, iesniedzējtiesas uzdotajam pirmajam un ceturtajam jautājumam ir divi aspekti. Pirmais aspekts attiecas uz saderības *abstraktu* novērtēšanu, kurā iesniedzējtiesa lūdz pārbaudīt valsts tiesību normas saderību ar Hartas 21. panta 1. punktu apvienojumā ar Direktīvas 2000/78 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu. Otrais aspekts, uz ko iesniedzējtiesa ir netieši norādījusi savā pirmajā jautājumā un tad pilnīgi skaidri noformulējusi ceturtajā jautājumā, ir fakts, ka pamatlieta ir saistīta ar tiesvedību starp privātpersonām. Kādas *faktiskās* sekas tad šāda veida attiecībās būtu iespējamam konstatējumam, ka dalībvalsts tiesības, kā tās ir aprakstītas rīkojumā par prejudiciālu jautājumu uzdošanu, nav saderīgas ar ES tiesībām?

38. Šajos secinājumos es šos abus aspektus aplūkošu katru atsevišķi. Tas, ka tie patiešām ir savstarpēji cieši saistīti, bija iemesls ievērojamam apjukumam šajā lietā gan attiecībā uz tiesību aizsardzības līdzekļiem, gan apspriežot salīdzināmību. Tāpēc manis ierosinātā atbilde uz iesniedzējtiesas uzdoto pirmo prejudiciālo jautājumu, kas ietverta šajā B sadaļā, ir vispārīga un attiecas tikai uz tiesību normu saderības (abstraktu) pārbaudi. Tas, kāda nozīme šādam iespējamam konstatējumam ir konkrētajā, atsevišķajā gadījumā, ir aplūkots ceturtajā jautājumā (F sadaļa).

39. Otrkārt, ar šo punktu ir saistīts jautājums par piemērojamajām tiesībām. Jautājot par to, vai Hartas 21. panta 1. punkts un Direktīvas 2000/78 2. panta 2. punkta a) apakšpunkts nepieļauj valsts tiesību normu, Tiesa pagātnē ir novērtējusi saderību ar šo direktīvas normu pēc būtības un faktiski attiecinājusi šo pašu analīzi uz Hartas 21. panta 1. punktu¹². Attiecībā uz jautājumu par saderības abstraktu pārbaudi abi Savienības tiesību avoti ir acīmredzami piemērojami¹³. Šo iemeslu dēļ tie abi tiks ņemti vērā paralēli, atbildot uz iesniedzējtiesas uzdoto pirmo līdz trešo prejudiciālo jautājumu. Savukārt saistībā ar atbildi uz ceturto jautājumu situācija kļūst zināmā mērā sarežģītāka.

40. Treškārt, diskriminācijas analīze ir jāveic, “ņemot vērā attiecīgo pakalpojumu [priekšrocību]”¹⁴. Šajā gadījumā dažādas “priekšrocības” ir piešķirtas četru baznīcu draudžu locekļiem (un nav piešķirtas tiem, kuri pie šīs grupas nepieder), proti, tās ir a) apmaksāta brīvdiena un b) piemaksa, ja [draudzes] loceklis šajā dienā strādā.

41. Es uzskatu, ka, lai izlemtu šo lietu, īpaši ir jāpievēršas tikai piemaksas iespējami diskriminējošajam raksturam. No faktu izklāsta lūgumā sniegt prejudiciālu nolēmumu izriet, ka pamatlietā valsts tiesās prasītājs *nepieprasa apmaksātu brīvdienu Lielajā piektdienā*. Tas, ko viņš pieprasa, ir *piemaksa* par darbu šajā dienā.

42. Tāpēc nelabvēlīgāka attieksme¹⁵, pret kuru tiek iebilsts un saistībā ar kuru ir jāveic analīze par diskriminācijas pastāvēšanu, faktiski ir piemaksas neizmaksāšana. Tieši tā es arī saprotu iesniedzējtiesas pirmo jautājumu, kas it īpaši attiecas uz Likuma par svētku dienām un brīvdienām 7. panta 3. punktu apvienojumā ar 9. panta 5. punktu (kas paredz dubultu darba samaksu tiem darba ņēmējiem, kuri strādā svētku dienā), nevis uz Likuma par svētku dienām un brīvdienām 7. panta 3. punktu un 9. panta 1. punktu (kas paredz tiesības saņemt samaksu pat tad, ja svētku dienā netiek strādāts).

12 Piemēram, nesenais spriedums, 2017. gada 19. jūlijs, *Abercrombie & Fitch Italia* (C-143/16, EU:C:2017:566, 16.–18. un 47. punkts).

13 Sīkāk skat. manus secinājumus lietā *Abercrombie & Fitch Italia* (C-143/16, EU:C:2017:235, 20.–36. punkts).

14 Spriedums, 2017. gada 19. jūlijs, *Abercrombie & Fitch Italia* (C-143/16, EU:C:2017:566, 25. punkts). Skat. arī spriedumu, 2015. gada 1. oktobris, O (C-432/14, EU:C:2015:643, 32. punkts).

15 Iepriekš 32. punktā minētā diskriminācijas testa i) punkta izpratnē.

43. Es pilnībā apzinu, ka visas šīs normas valsts tiesībās ir savstarpēji saistītas. Ja kāda diena valsts tiesībās ir atzīta par svētku dienu, tad piemēro visu sistēmu, kas attiecas uz svētku dienām, ietverot gan tiesības saņemt samaksu šajā dienā pat tad, ja netiek strādāts, gan tiesības saņemt dubultu samaksu (piemaksu), ja šajā dienā tiek strādāts. Tomēr tieši tā ir daļa no problēmas – ja ar valsts tiesību normām dažas priekšrocības un tiesības tiek apvienotas, norādot vienu un to pašu pamatojumu, kļūst diezgan grūti tās vēlāk nodalīt un neņemt vērā visas sekas, kādas valsts tiesību normās ir paredzētas saistībā ar to piemērošanu.

44. Lai būtu apskatīti visi aspekti, šīs sadaļas beigās es tomēr atgriezīšos pie jautājuma par apmaksāto brīvdienu¹⁶.

2. Kas būtu jāsalīdzina – indivīdi vai personu grupas?

45. Prasītājs, atbildētāja, Austrijas valdība un Komisija faktiski ierosināja salīdzināt vienas un tās pašas grupas, proti, i) četru baznīcu draudžu locekļus un ii) prasītāju *kā personu, kura nav nevienas no šīm četrām baznīcām draudzes loceklis*.

46. Tomēr vēl bez šīs pamatvienošanās sāka parādīties atšķirības. Proti, tika pausti atšķirīgi viedokļi par to, ciktāl tas, kurš būtu jāsalīdzina, ir konkrētais prasītājs kā individuāla persona vai prasītājs kā konkrētas grupas pārstāvis.

47. Savos rakstveida apsvērumos Komisija vispirms salīdzina prasītāju ar četru baznīcu draudžu locekļiem. Turpinājumā tā ar četru baznīcu draudžu locekļiem salīdzina iespējamās citu darba ņēmēju grupas Austrijā, norādot, ka valsts tiesai ir jānosaka, vai šajos gadījumos valsts tiesiskais regulējums rada diskrimināciju. Arī pārējās ieinteresētās personas salīdzinājumā papildus prasītājam iekļāva arī citas personas. Piemēram, atbildētāja salīdzina četru baznīcu draudžu locekļus ar “lielāko daļu” darba ņēmēju, kas var praktizēt savu reliģiju (ja viņiem tāda ir) jau piešķirtajās svētku dienās.

48. Arī Komisija uzskatīja, ka apmaksātas brīvdienas piešķiršana četru baznīcu draudžu locekļiem *nerada* diskrimināciju attiecībā pret *prasītāju*, kurš, kā Komisija pieņēma, ir ateists. Izņemot norādi, ka viņš nav nevienas no šo četru baznīcu draudžu locekļiem, šajā Tiesā faktiski nekad nav ticis skaidri apstiprināts, kāda ir prasītāja pārliecība.

49. Komisijas argumentācija izgaismo interesantu jautājumu. Komisija novirzās no tādu valsts pasākumu kā tie, kas ir aprakstīti rīkojumā par prejudiciālu jautājumu uzdošanu, saderības ar Savienības tiesībām pārbaudes un aplūko tikai prasītāja konkrēto gadījumu. To darot, tā palīdz uzsvērt punktu, uz ko tika norādīts iepriekš¹⁷, proti, jautājums par to, ka pastāv diskriminējošs pasākums, kuru nepieļauj Savienības tiesības (uz kuru attiecas iesniedzējtiesas pirmais prejudiciālais jautājums un vispārēja, abstrakta saderības pārbaude), ir jautājums, ko vislabāk ir nošķirt no sekām, kuras konkrētajā gadījumā rada jebkāda šāda lēģislatīva diskriminācija (uz ko attiecas ceturtais prejudiciālais jautājums)¹⁸.

16 Šo secinājumu 82.–86. punkts.

17 Iepriekš, šo secinājumu 37. un 38. punkts.

18 Šajā nozīmē skat. spriedumu *Feryn*, kurā diskriminācijas avots bija darba devēja darbā nolīgšanas politika attiecībā pret imigrantiem, un *netika uzskatīts par nepieciešamu identificēt upuri*, lai konstatētu diskriminācijas pastāvēšanu (spriedums, 2008. gada 10. jūlijs, (C-54/07, EU:C:2008:397, 40. punkts)).

50. Šādai loģikai sistēmisks apstiprinājums ir rodams lietās, kurās Tiesai ir bijis lūgts izvērtēt leģislatīvas diskriminācijas gadījumus. Judikatūrā tiek nošķirta “diskriminācija, ko tieši izraisa tiesisko regulējumu normas vai darba koplīgumi” un diskriminācija, ko rada darba devējs “tajā pašā uzņēmumā”. Citiem vārdiem sakot, no vienas puses, diskriminācija, ko ir izraisījuši *tiesību akti*, un, no otras puses, diskriminācija, kuras izraisītājs ir rada *darba devējs*¹⁹.

51. Šajā gadījumā iespējamā diskriminācija izriet no *tiesisko regulējumu normām*, un Tiesai ir lūgts izvērtēt šādu normu saderību ar Savienības tiesībām. Šāda veida situācijā Tiesas veiktajā salīdzinājumā kā analīzes sākumpunkts faktiski tiek izmantotas tiesiskajos regulējumos definētās grupas. Tas, ka konkrētais prasītājs pieder pie šādas grupas, protams, ir būtiski, lai identificētu vienu no grupām, kuras tiks salīdzinātas. Šāda prasītāja individuālā situācija var arī ilustrēt izvērtēto vispārējo normu faktisko iedarbību konkrētos gadījumos. Tomēr nemainīgs ir fakts, ka jebkurā šādā abstraktajā pārbaudē leģislatīvas diskriminācijas gadījumā tiek salīdzinātas un salīdzināmības analīzes pamatu veido personu grupas, nevis indivīdi.

52. Tā tas bija, piemēram, spriedumos *Mangold* un *Kücükdeveci* par diskrimināciju vecuma dēļ²⁰. Prasītāji šajās lietās apgalvoja, ka viņi ir tikuši diskriminēti sava vecuma dēļ. Valsts darba tiesības pieļāva, ka *personas viņu vecuma grupās* saņem mazāku aizsardzību nekā aizsardzība, kas tiek piešķirta *citām vecuma grupām*. Viņu darba devēji bija šos zemākos standartus piemērojuši attiecībā uz prasītājiem. Tiesa secināja, ka šāds valsts tiesiskais regulējums ir diskriminējošs un pretrunā Savienības tiesībām. To darot, tā nesalīdzināja katra prasītāja situāciju ar viņa darba kolēģu situāciju. Praktiski salīdzināta tika drīzāk attieksme pret vecumu grupu ar mazākām priekšrocībām un vecuma grupām ar lielākām priekšrocībām (citiem vārdiem sakot, apstrīdētajos tiesiskajos regulējumos abstrakti definētās grupas)²¹.

53. Tiesas pieeja šādos gadījumos izceļ to, ka juridiskā analīze pēc sava rakstura acīmredzami ir abstrakta, vispārīga *pārbaude* par valsts tiesiskā regulējuma *saderību* ar Savienības tiesībām, nevis izmeklēšana par konkrēta individuāla darba devēja, kas ir atbildētājs, istenotu diskrimināciju starp prasītāju un viņa kolēģiem²².

54. Manuprāt, šajā lietā ir svarīgi šos punktus paturēt prātā. Tas ir tāpēc, ka papildus jautājumam par saderību iesniedzējtiesa ceturtajā prejudiciālajā jautājumā īpaši jautā, kā diskrimināciju konkrēti un praktiski novērst. Līdz ar šo jautājumu uzmanības centrā nonāk arī jautājums par diskriminācijas “avotu”, kā arī par tiesību subjektu, kas “ir atbildīgs par nevienlīdzību un kurš varētu atjaunot vienlīdzīgu attieksmi”²³.

3. Kuras grupas: kādi raksturlielumi būtu izmantojami par salīdzināšanas pamatu?

55. Kā jau minēts, lielākā daļa ieinteresēto personu, kas iesniedza apsvērumus, jautāja, vai prasītājs ir līdzīgā situācijā ar četru baznīcu draudžu locekļiem. Taču šī salīdzināšana tika veikta, ņemot vērā atšķirīgus raksturlielumus, izvēloties atšķirīgu salīdzināšanas kritēriju. Savukārt šīs diferenciācijas rezultātā izveidojas atšķirīgs salīdzināmo grupu kopums.

19 Skat., piemēram, spriedumus, 1976. gada 8. aprīlis, *Defrenne* (43/75, EU:C:1976:56, 40. punkts), un 2002. gada 17. septembris, *Lawrence* u.c. (C-320/00, EU:C:2002:498, 17. punkts);

20 Spriedumi, 2005. gada 22 novembris, *Mangold* (C-144/04, EU:C:2005:709), un 2010. gada 19. janvāris, *Kücükdeveci* (C-555/07, EU:C:2010:21).

21 Abās lietās *Mangold* un *Kücükdeveci* (kā arī šajā lietā) prasītājs piederēja pie grupas ar mazākām priekšrocībām. Par līdzīgu pieeju, bet ar mazāku pārliecību par to, vai konkrētais pasākums faktiski ir (vienīgi) labvēlīgs vai (vienīgi) nelabvēlīgs konkrētai grupai, skat. spriedumu, 2017. gada 19. jūlijs, *Abercrombie & Fitch Italia* (C-143/16, EU:C:2017:566).

22 Tas kontrastē ar pieeju lietās, kad diskrimināciju ir radījis darba devējs, un daudzos gadījumos, lai veiktu vispār jebkādu salīdzinājumu, ir jāidentificē konkrētas kolēģu grupas, pret kurām ir labvēlīga attieksme. Šajā nozīmē skat. spriedumus, 2002. gada 17. septembris, *Lawrence* u.c. (C-320/00, EU:C:2002:498), un 2004. gada 13. janvāris, *Allonby* (C-256/01, EU:C:2004:18).

23 Spriedumi, 2002. gada 17. septembris, *Lawrence* u.c., (C-320/00, EU:C:2002:498, 17. un 18. punkts), un 2004. gada 13. janvāris, *Allonby* (C-256/01, EU:C:2004:18, 45. un 46. punkts). Šī nošķiršana acīmredzami ietekmē jautājumu par pieejamajiem tiesību aizsardzības līdzekļiem, kas sīkāk apspriests šo secinājumu 172.–196. punktā.

56. Vispārīgāk runājot, puses piedāvāja trīs alternatīvas atkarībā no izvēlēta abstrakcijas līmeņa:

- i) darba ņēmēji, kam Lielā piektdiena ir vissvarīgākie reliģiskie svētki gadā (“šaurais salīdzinātājs”, kas būtībā atbilst Austrijas valdības un atbildētājas nostājai). Piemērojot šo šauro salīdzinātāju un pamatojoties uz prasītāja tiesas sēdē sniegtajiem apsvērumiem, viņš nebūtu līdzīgā situācijā ar četru baznīcu draudžu locekļiem. Tas izslēgtu jebkādu salīdzināmību un nozīmētu, ka diskriminācijas nav;
- ii) darba ņēmēji, kam tie ir “ļoti īpaši” (reliģiski) svētki, kuri neatbilst nevienai citai valsts tiesībās jau atzītai svētku dienai (“vidējais salīdzinātājs”, kas būtībā atbilst Komisijas nostājai). Pamatojoties uz šo salīdzinātāju, nav skaidrs, vai prasītājs būtu līdzīgā situācijā ar četru baznīcu draudžu locekļiem, jo viņa reliģiskā pārliecība nav zināma. Galu galā, tas būtu jautājums par faktu, kas ir jānoskaidro valsts tiesai;
- iii) darba ņēmēji, kas Lielajā piektdienā strādā un kas reliģijas dēļ saistībā ar piemaksu par šo dienu tiek nošķirti no citiem darba ņēmējiem (“plašais salīdzinātājs”, kas būtībā atbilst prasītāja nostājai šajā lietā). Pamatojoties uz šo salīdzinātāju, prasītājs būtu līdzīgā situācijā ar četru baznīcu draudžu locekļiem, kas strādāja Lielajā piektdienā. Tas principā nozīmētu, ka diskriminācija pastāv.

57. Pirms tiek apspriests atbilstīgais salīdzinātājs šajā gadījumā, būtu jāpievēršas plašākam jautājumam. Savos rakstveida jautājumos šīs lietas pusēm Tiesa jautāja, vai principā ir iespējams neatzīt salīdzināmību, skaidri balstoties uz varbūtēju pamatu, kurš ir konkrēti minēts Hartas 21. panta 1. punktā un Direktīvas 2000/78 1. pantā (kas šajā gadījumā ir reliģija).

58. Gadījumos, kas ietver atšķirīgu attieksmi, kura ir tieši saistīta ar pašu varbūtējo pamatu, Tiesa konsekventi uzskata, ka diskriminācija pastāv²⁴. Ja Tiesa vispār izskata argumentus par salīdzināmības trūkumu šādās situācijās, tā tos parasti ātri noraida²⁵.

59. Tomēr es neuzskatu, ka ir iespējams abstrakti apstiprināt, ka atšķirīga attieksme, kas balstīta uz varbūtēju pamatu, *visos gadījumos ir jāpielīdzina tiešai diskriminācijai*²⁶. Iespēju, ka varbūtējais pamats pats par sevi var kalpot par iemeslu, lai neatzītu salīdzināmību, pilnībā izslēgt nevar²⁷.

60. Es pieļauju, ka tāpat kā daudzos citos gadījumos problēma slēpsies diferenciācijas pamata formulējuma detalizācijas pakāpē. Varbūtējais pamats vienmēr ir abstrakts (piemēram, nav diskriminācijas, pamatojoties uz reliģiju). Tomēr normas, ar kurām nosaka salīdzināmības ietvaru konkrētos gadījumos, neizbēgami ir detalizētākas, bieži ņemot vērā vēl citas intereses un apsvērumus (piemēram, normas par valsts svētku dienām un atalgojumu). Tādējādi praksē diezgan reti būs tā, ka gan varbūtējais pamats, gan salīdzināmības ietvars tiks formulēts tieši tādā pašā abstrakcijas līmenī un ar tieši tādu pašu tvērumu.

24 Spriedumi, 1990. gada 8. novembris, *Dekker* (C-177/88, EU:C:1990:383, 12. un 17. punkts); 1990. gada 8. novembris, *Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund* (C-179/88, EU:C:1990:384, 13. punkts); 2003. gada 27. februāris, *Busch* (C-320/01, EU:C:2003:114, 39. punkts), un 2008. gada 1. aprīlis, *Maruko* (C-267/06, EU:C:2008:179, 72. punkts). Tas tā acīmredzami ir gadījumā, kad atšķirīgā attieksme ir skaidri balstīta uz varbūtējo pamatu (piemēram, spriedums, 2017. gada 5. jūlijs, *Fries* (C-190/16, EU:C:2017:513, 32.–34. punkts)). Tomēr vienkārša *atsaukšanās* uz varbūtēju pamatu pati par sevi nav pietiekama, lai secinātu, ka pastāv tieša diskriminācija (skat. spriedumus, 2017. gada 14. marts, *Boungaoui* un *ADDH* (C-188/15, EU:C:2017:204, 32. punkts), un 2017. gada 14. marts, *G4S Secure Solutions* (C-157/15, EU:C:2017:203, 30. punkts)). Tiesa ir piemērojusi līdzīgu pieeju, ja varbūtējais pamats ir motivējis atšķirīgo attieksmi (skat., piemēram, spriedumu, 2015. gada 16. jūlijs, *CHEZ Razpredelenie Bulgaria* (C-83/14, EU:C:2015:480, 91. punkts)) vai praktiski skar tikai grupu, kuru var identificēt pēc varbūtējā pamata (piemēram, spriedums, 2007. gada 20. septembris, *Kiiski* (C-116/06, EU:C:2007:536, 55. punkts)).

25 Skat., piemēram, spriedumu, 2017. gada 19. jūlijs, *Abercrombie & Fitch Italia* (C-143/16, EU:C:2017:566, 25.–28. punkts). Tomēr kā piemēru, kad salīdzināmība netika atzīta, skat. spriedumu, 2015. gada 1. oktobris, O (C-432/14, EU:C:2015:643).

26 Atšķirīgu viedokli skat. ģenerāladvokātes E. Šarpstones [E. Sharpston] secinājumos lietā *Bressol* u.c. (C-73/08, EU:C:2009:396, 55. punkts).

27 Spriedums, 2015. gada 1. oktobris, O (C-432/14, EU:C:2015:643, 40. punkts).

61. Ņemot to vērā, iepriekš minētā judikatūra skaidri apliecina, ka gadījumos, kad varbūtējais pamats ir noteikts šādi, sāk mirgot metaforiskā sarkanā gaisma. Secinājums, ka salīdzināmības nav, tiek izdarīts ļoti reti. Ja vien tas nav skaidrs un neapstrīdams gadījums, kad attiecīgās grupas ir tik būtiski atšķirīgas tādā veidā, kas novērš jebkuru vajadzību pēc diskusijām par pasākuma nepieciešamību vai samērīgumu, atšķirīgā attieksme ir jāizskata “pamatojumu”, nevis “(ne)salīdzināmības” līmeni.

62. Šī salīdzināmības jautājuma un pamatojuma jautājuma pārklāšanās, padarot pašreizējo diskriminācijas analīzes ietvaru iekšēji transitīvu, ir acīmredzama arī šajā lietā. Diskriminācijas analīze formāli ir iedalīta dažādos posmos: salīdzināmu situāciju esamības apzināšana; atšķirīga attieksme pret šīm grupām un, ja ir konstatēta diskriminācija (atšķirīga attieksme salīdzināmās situācijās), pamatojumu apzināšana. Tomēr visi šie posmi ietver līdzīgus jautājumus par situācijas un attieksmes atšķirību apmēru un būtiskumu. Ja situācijas atšķirības tiek uzskatītas par pietiekami būtiskām (paturot prātā atšķirīgas attieksmes raksturu un apmēru praksē), salīdzināmības nebūs. Savukārt, ja situācijas atšķirības netiek uzskatītas par pietiekami būtiskām (pie šāda secinājuma ir vieglāk nonākt, ja atšķirīgā attieksme pirmajā mirklī šķiet nedaudz “pārmērīga”), tad salīdzināmība un atšķirīgā attieksme pastāv un analīzē tiek pāriets pie jautājuma par pamatojumu. Saistībā ar pamatojumu izvērtēšanu jautājums galvenokārt ir – vai, neraugoties uz juridiski salīdzināmām situācijām, atšķirīga attieksme atbilstoši un taisnīgi atspoguļo faktiskās atšķirības šajās situācijās.

63. Paturot to prātā, tagad pievērsīšos atbilstīgajam salīdzinātājam šajā lietā.

4. Atbilstīgais salīdzinātājs šajā lietā

64. Saskaņā ar pastāvīgo judikatūru “prasība par situāciju salīdzināmību vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpuma konstatēšanai ir jāaplūko, ņemot vērā visus tās raksturojošos apstākļus”²⁸. Turklāt šīs salīdzināmības izvērtēšana ir jāveic, ņemot vērā ar attiecīgajām valsts tiesību normām sasniedzamo mērķi²⁹.

65. Šajā gadījumā Austrijas valdība ir noteikusi, ka Lielā piektdiena četru baznīcu draudžu locekļiem ir vissvarīgākā reliģisko svētku diena. Valsts tiesību normu *mērķis* konkrētajā gadījumā ir ļaut šīm personām piedalīties šajā dienā notiekošajos reliģisko svētku pasākumos, tādējādi respektējot viņu reliģijas brīvību.

66. Judikatūrā ir arī prasīts, lai salīdzināmības analīze tiktu veikta nevis vispārēji un abstrakti, bet īpaši un konkrēti, “*ņemot vērā konkrēto priekšrocību*”³⁰.

67. Kā jau minēts iepriekš³¹, šajā gadījumā attiecīgā priekšrocība nav brīvdiena Lielajā piektdienā, bet piemaksa. Ņemot vērā šo priekšrocību, es uzskatu, ka pareizais ir plašākais salīdzinātājs.

68. Līdz ar to, saņemot priekšrocību piemaksas veidā, atsevišķai personu grupai, kas strādā Lielajā piektdienā, tiek maksāts dubultā apmērā tieši viņu reliģisko uzskatu dēļ. Citām personām, kas šajā dienā strādā, tiek maksāta parastā darba samaksa, neraugoties uz to, ka viņi, iespējams, dara tieši tādu pašu darbu. Šīs priekšrocības ziņā starp šīm grupām nav būtiska nošķiroša faktora. Atalgojuma līmeņi un ticība principā nav saistīti faktori.

28 Spriedums, 2015. gada 1. oktobris, O (C-432/14, EU:C:2015:643, 31. punkts).

29 Spriedums, 2015. gada 1. oktobris, O (C-432/14, EU:C:2015:643, 33. punkts).

30 Spriedumi, 2008. gada 1. aprīlis, *Maruko* (C-267/06, EU:C:2008:179, 42. punkts); 2011. gada 10. maijs, *Römer* (C-147/08, EU:C:2011:286, 42. punkts); 2013. gada 12. decembris, *Hay* (C-267/12, EU:C:2013:823, 33. punkts), un 2015. gada 1. oktobris, O (C-432/14, EU:C:2015:643, 32. punkts).

31 Iepriekš, šo secinājumu 40.–43. punkts.

69. Šo secinājumu, manuprāt, neietekmē valsts normatīvajā aktā noteiktais mērķis aizsargāt reliģijas un kulta brīvību. Es vienkārši neizprotu, kā dubulta samaksa konkrētai, noteiktas reliģiskās pārliecības darba ņēmēju grupai ir saistīta ar šo mērķi. Protams, varētu apgalvot – saprotams, ne bez zināma cinisma –, ka tiesības uz dubultu samaksu tiem četru baznīcu draudžu locekļiem, kas strādā Lielajā piektdienā, ir ekonomisks stimuls *neizmantojot* šo dienu kulta praktizēšanai.

70. Varētu atbildēt, ka tie četru baznīcu draudžu locekļi, kas strādā Lielajā piektdienā, patiešām ir atšķirīgā situācijā, jo darbs šajā dienā viņus īpaši ietekmē. Šajā sakarā es saprotu, ka ir dažas konkrētas nozares, kurās darba devēji pat attiecīgo četru baznīcu draudžu locekļiem var likt Lielajā piektdienā strādāt. Tomēr, kā minēts iepriekš, šajā lietā izskatāmais attiecīgais jautājums atbilstīgi Tiesas judikatūrai ir – vai situācijas ir salīdzināmas, ņemot vērā valsts tiesību normu *mērķi* (kas, kā es saprotu, ir aizsargāt reliģijas brīvību, nevis sniegt kompensāciju par konstatēto nespēju to darīt) *un konkrētās priekšrocības*. Turklāt es arī atgādināšu, ka Likuma par svētku dienām un brīvdienām 9. panta 5. punktā ir paredzēta piemaksa tiem, kas strādā svētku dienās, *neatkarīgi no tā, vai svētku dienas ir noteiktas reliģisku iemeslu dēļ*.

71. Iepriekš minēto iemeslu dēļ es uzskatu, ka, ņemot vērā piemaksas priekšrocību un attiecīgo valsts tiesību normu mērķi, salīdzināmi ir visi darba ņēmēji, kas strādā Lielajā piektdienā un kas tiek nošķirti reliģijas dēļ saistībā ar atalgojumu par šo dienu.

72. Vēlos pievienot vēl dažas piebildes par salīdzināmības jautājumu.

73. Pirmkārt, lai būtu skaidrība, es, protams, neapšaubu to, ka četru baznīcu draudžu locekļiem Lielā piektdiena ir īpaši nozīmīga diena. Šajā konkrētajā ziņā viņus var skaidri atšķirt no personām, kuru apziņā Lielajai piektdienai nav šādas nozīmes. Taču, manuprāt, šai iezīmei ir atšķirīga nozīme saistībā ar dažādu veidu pasākumiem: brīvdienas piešķiršanu šajā dienā; brīvdienas piešķiršanu, bet atskaitot to no ikgadējā atvaļinājuma; apmaksātas brīvdienas piešķiršanu un papildu samaksu kādam par darbu šajā dienā. Šajā gadījumā apstrīdētā priekšrocība ir piemaksas priekšrocība. Ņemot vērā šo priekšrocību, tie četru baznīcu draudžu locekļi, kas strādā Lielajā piektdienā, varētu nebūt *identiskā* situācijā ar pārējiem darba ņēmējiem, bet viņu reliģisko uzskatu svarīgums noteikti nav tāds, lai padarītu viņu situācijas nesalīdzināmas³².

74. Otrkārt, lai izvērtētu salīdzināmību Savienības tiesībās, par izejas punktu tiek pieņemti valsts tiesībās noteiktie mērķi un kategorijas. Tomēr šie mērķi un kategorijas paši par sevi nevar būt noteicošie un kontrolējošie faktori. Kā esmu argumentējis citā lietā³³, ja būtu citādi un salīdzināmība būtu intelektuāli noteikta iepriekš saskaņā ar valsts tiesiskajā regulējumā paredzētajām kategorijām, tad pats valsts tiesiskais regulējums iezīmētu definētu iespējamo salīdzinājumu kopumu atbilstoši šī regulējuma piemērošanas jomai. Tādā gadījumā vērtētajam vienmēr nāktos atgriezties sākumpunktā un jebkāda pārbaude faktiski kļūtu neiespējama.

75. Šajā gadījumā valsts tiesībās noteikto mērķu un kategoriju nozīme, manuprāt, ir ievērojami samazinājusies, it īpaši sakarā ar disonanci starp izvirzīto mērķi aizsargāt tiesības uz kulta praktizēšanu Lielajā piektdienā un lielāku ekonomisku atlīdzību par strādāšanu šajā dienā.

32 Spriedums, 2017. gada 19. jūlijs, *Abercrombie & Fitch Italia* (C-143/16, EU:C:2017:566, 25. punkts).

33 Skat. manus secinājumus lietā *MB* (C-451/16, EU:C:2017:937, 47. punkts).

76. Treškārt, valsts tiesiskais regulējums šajā gadījumā neapšaubāmi ir īpaši pielāgots. Tajā ir noteikti mērķi un definētas kategorijas, kas, piemērojot īpašu attieksmi, izceļ personas, kuras pieder pie konkrētām (un uz visu Austrijas iedzīvotāju fona, šķiet, diezgan nelielām)³⁴ kristiešu grupām. Tas pats par sevi ir pamats piesardzībai. Tomēr, ja tiktu pieņemts, ka šīs ļoti specifiskās iezīmes patiešām ir tik svarīgas un nozīmīgas, ka tās padara četru baznīcu draudžu locekļu situācijas nesalīdzināmas, tas netieši nozīmētu, ka citu reliģisko grupu piekritējiem arī varētu būt attiecīgas iezīmes, kas viņus atšķir no visiem pārējiem.

77. Diskriminācija ir ne vien tad, kad līdzīgām situācijām tiek piemērota atšķirīga attieksme, bet arī tad, kad objektīvi atšķirīgām situācijām tiek piemērota vienāda attieksme. Ja tiek uzskatīts, ka četru baznīcu draudžu locekļiem ir būtiskas atšķirīgas iezīmes, tad faktiski ir jāaplūko katra reliģija atsevišķi, lai noteiktu, kā pret šīs reliģijas piekritējiem būtu jāpiemēro atšķirīga attieksme papildu (apmaksātu) brīvdienu un piemaksas piešķiršanas ziņā³⁵. Tomēr tāda vienkārši nav Austrijas valsts īstenotā pieeja. Austrijas valdības rakstveida un mutvārdu apsvērumos tika apstiprināts, ka pastāv darba koplīgums, saskaņā ar kuru tiek piešķirta brīvdiena jūdaisma ticības piekritējiem Salīdzināšanas dienā, kas, acīmredzot, attiecas tikai uz dažām valsts ekonomikas nozarēm. Katrā ziņā tā ir vienīgā no pārējām reliģijām, kas ir izcelta, piemērojot šādu attieksmi³⁶.

78. Pēdējais minētais iemesls ir arī vēl viens arguments, kāpēc nevar izmantot “šauru salīdzinātāju”, ko ir ieteikušas Austrijas valdība un atbildētāja. Pat pieņemot, ka tikai četru baznīcu draudžu locekļiem ir objektīva vajadzība praktizēt kultu Lielajā piektdienā, kas padara neiespējamu viņu salīdzināšanu ar kādu citu reliģisku grupu (jo nevienai no tām, visticamāk, nav tāda pati vajadzība praktizēt kultu šajā konkrētajā dienā), un neņemot vērā to, ka piemaksa drīzāk attur no šīs paražas ievērošanas, nevis to veicina, acīmredzami rodas jautājums par pasākuma *selektivitāti*, vēl vairāk uzsverot diskriminācijas problēmu. Kā ir ar citām reliģiskajām grupām vai kopienām, kurām arī ir lieli reliģiskie svētki, kas nav atspoguļoti Likuma par svētku dienām un brīvdienām 7. panta 1. punktā ietvertajā līdz mūsdienām saglabājušos svētku dienu sarakstā?

79. Atbilstoši šai (ne)salīdzināmības loģikai, aplūkojot visas tās konsekvences, neviena no šīm grupām nebūtu salīdzināma ar kādu no pārējām, jo tām ir objektīva nepieciešamība svinēt dažādus reliģiskos svētkus. Vai tas arī nozīmē, ka valsts tiesību aktos var paredzēt svētku dienas (iespējams, arī dažāda ilguma?) tikai dažām grupām, neparedzot tās citām, iespējams, apvienojumā ar dažāda līmeņa piemaksu?

80. Visu šo iemeslu dēļ mans secinājums ir, ka tādu tiesību normu kā Likuma par svētku dienām un brīvdienām 7. panta 3. punkts un 9. panta 5. punkts kopīgas piemērošanas rezultātā pret prasītāju tiek piemērota nelabvēlīgāka attieksme nekā pret tiem četru baznīcu draudžu locekļiem, kas saņem dubultu samaksu, ja viņi strādā Lielajā piektdienā. Šīs atšķirīgās attieksmes pamats ir tieši saistīts ar reliģiju³⁷.

34 Austrijas valdības sniegtajos rakstveida un mutvārdu apsvērumos tika paskaidrots, ka vēsturiski šo četru baznīcu draudžu locekļi Austrijā bija mazākumā un viņiem atšķirībā no katoļiem, kuri bija vairākumā, nebija brīvdienas viņu vissvarīgāko reliģisko svētku dienā. Tā var būt, ka laikā, kad likumā tika iekļauts 7. panta 3. punkts, četru baznīcu draudžu locekļi veidoja pie katoļticības nepiederošo iedzīvotāju vairākumu. Tomēr, kā ir apstiprināts lūgumā sniegt prejudiciālu nolēmumu, viņi nepārstāv visus pie katoļticības nepiederošos iedzīvotājus Austrijā, pie kuriem pieder arī citu ticību pārstāvji.

35 Kā piemēru vienādei attieksmei pret situācijām, kas reliģisku iemeslu dēļ tomēr var tikt diferencētas, skat. Eiropas Cilvēktiesību tiesas (Lielā palāta) 2000. gada 6. aprīļa spriedumu *Thlimmenos* pret Grieķiju (CE:ECHR:2000:0406JUD003436997).

36 Skat., piemēram, spriedumu, 2015. gada 1. oktobris, O (C-432/14, EU:C:2015:643, 38. punkts). Minētajā lietā Tiesa aplūkoja “jauniešu”, kas apmeklē augstskolu vai skolu, salīdzināmību ar citiem darba ņēmējiem. Tiesa nolēma, ka šīs grupas nav salīdzināmas. To darot, tā ņēma vērā valsts tiesisko regulējumu mērķus, bet acīmredzami paturēja prātā argumentācijas konsekvenci un attieksmi pret citām grupām.

37 Šajā nozīmē skat. ģenerāladvokātes J. Kokotes secinājumus lietā *G4S Secure Solutions* (C-157/15, EU:C:2016:382, 43. punkts).

81. Manuprāt, nav nozīmes tam, ka Likuma par svētku dienām un brīvdienām 9. panta 5. punkta formulējums faktiski ir šķietami neitrāls, jo no lūguma sniegt prejudiciālu nolēmumu skaidri izriet, ka tiesības uz piemaksu saskaņā ar šo tiesību normu izraisa tā 7. panta 3. punkts. Šī pēdējā minētā tiesību norma nav neitrāla, bet nepārprotami norāda uz atšķirībām, kuru pamatā ir reliģija. No tā izrietošā atšķirīgā attieksme ir diskriminācija Hartas 21. panta 1. punkta izpratnē un tieša diskriminācija Direktīvas 2000/78 2. panta 2. punkta a) apakšpunkta izpratnē.

5. Priekšrocība apmaksātas brīvdienas veidā

82. Iepriekš minētā analīze ir vērsta uz jautājumu par diskrimināciju saistībā ar priekšrocību piemaksas veidā. Šo secinājumu iepriekšējā sadaļā es centos paskaidrot, kāpēc šī priekšrocība, kas galu galā rada problēmu pamatlietā, būtu jāņem vērā, lai novērtētu salīdzināmību. Lai būtu apskatīti visi aspekti, es īsumā aplūkošu priekšrocību apmaksātas brīvdienas veidā un to, kā iespējamā koncentrēšanās uz šo priekšrocību varētu mainīt salīdzināmības ietvaru.

83. Es jau norādīju, ka tam, cik svarīga Lielā piektdiena ir četru baznīcu draudžu locekļiem, ir atšķirīga nozīme saistībā ar salīdzināmības analīzi, ja to attiecina uz atšķirīgiem pabalstiem³⁸. (Neapmaksātas) brīvdienas, nevis piemaksas piešķiršana šajā dienā acīmredzami vairāk atbilstu izvirzītajam mērķim aizsargāt reliģijas brīvību. Prasība atalgot tos darba ņēmējus, kas nestrādā Lielajā piektdienā, praktizējot kultu, ir neliela novirze no Austrijas valdības paustā precīzā mērķa, bet, iespējams, joprojām ir daudz ciešāk saistīta ar šo sākotnējo mērķi nekā piemaksa³⁹.

84. Šie apsvērumi ir ļāvuši man secināt, ka tad, ja tas attiektos tikai uz priekšrocību apmaksātas brīvdienas veidā, ir pārliecinošs pamatojums, lai izmantotu vidējo salīdzinātāju, kā to faktiski atbalstīja Komisija.

85. Tomēr lietas būtība joprojām ir tāda, ka tas, ko prasītājs lūdz pamatlietā, nav noteikt Lielo piektdienu kā apmaksātu brīvdienu. Viņš nelūdz arī noteikt nevienu citu īpašu dienu, uz kuru attiektos tāda pati sistēma, tādējādi piemērojoties viņa konkrētajiem un atšķirīgajiem reliģiskajiem uzskatiem. Tas, kas tiek prasīts, ir piemaksa par darbu Lielajā piektdienā, tādējādi novēršot diskrimināciju saistībā ar atalgojumu, kuras pamatā ir reliģija.

86. Tādējādi, kaut arī pilnībā apzinoties pasākuma vispārējo mērķi, kā arī to, ka apmaksāta brīvdiena un piemaksa būtībā ir vienas monētas divas puses, vidējam salīdzinātājam, kuru izmantot ierosināja Komisija⁴⁰, nevar būt noteicoša nozīme šajā lietā. Turklāt to pašu iepriekš minēto iemeslu dēļ saistībā ar piemaksu⁴¹ es uzskatu, ka Austrijas valdības un atbildētājas atbalstītā šaurā salīdzinātāja piemērošana katrā ziņā ir izslēgta arī attiecībā uz priekšrocību apmaksātas brīvdienas veidā.

38 Iepriekš, šo secinājumu 40.–43. un 73. punkts.

39 Īpaši tiem darba ņēmējiem, kuriem paņemtu papildu neapmaksāta atvaļinājuma dienu ir finansiāli sarežģīti.

40 Tādējādi pat neiedziļinoties jautājumos par vidējā salīdzinātāja interpretāciju, uz kuriem būtu jārod atbildes un kuri, protams, nav vienkārši: Kāda diena ir atzīstama par “īpašu” dienu? Vai pastāv kāda garīga vai reliģiska nozīmīguma juridiska robežvērtība? Uz kurām reliģijām tas attiektos, un vai patiešām šis jautājums ir attiecināms uz citām ticības sistēmām, kurās ir vairākas īpaši nozīmīgas dienas? Ko darīt, piemēram, ar ateistiem, kuriem arī ir īpaši nozīmīgas dienas? Vai katoļiem būtu jāliedz viena papildu diena, jo vēsturisku iemeslu dēļ vairākas viņu īpašās dienas jau ir ietvertas 13 citās valsts svētku dienās? Turklāt tiesas sēdē mutvārdu paskaidrojumu uzklaušanās tika arī apspriests jautājums par tādas situācijas sensitivitāti, kad tiek prasīts atklāt sīkāku informāciju par savu (reliģisko) pārliecību darba devējam – kas ir loģisks rezultāts vidējā salīdzinātāja piemērošanai.

41 Iepriekš, šo secinājumu 76.–79. punkts.

6. Secinājums par pirmo jautājumu

87. Ņemot vērā iepriekš minēto, ierosinu Tiesai uz iesniedzējtiesas pirmo jautājumu atbildēt šādi:

Hartas 21. panta 1. punkts, to lasot kopā ar Direktīvas 2000/78 1. pantu un 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu, ir jāinterpretē tādējādi, ka tas nepieļauj tādu valsts tiesisko regulējumu, kas paredz, ka tikai evaņģēliski luterisko Augsburgas ticības apliecības un Reformātu [Šveices (helvētu) ticības apliecības] baznīcu, Veckatoļu baznīcas un Evaņģēliski metodiskās baznīcas draudžu locekļiem Lielā piektdiena ir svētku diena ar vismaz 24 stundu ilgu nepārtrauktu atpūtas laikposmu un gadījumā, ja darba ņēmēju, kas ir kādas no šīm no šīm baznīcām draudzes loceklis, nodarbina, neņemot vērā svētku dienā paredzēto atpūtas laikposmu, viņam līdztekus tiesībām uz darba samaksu par svētku dienas dēļ neveikto darbu ir arī tiesības uz samaksu par veikto darbu, turpretim citiem darba ņēmējiem, kuri nav šo baznīcu draudžu locekļi, nav šādu tiesību.

D. Par otro jautājumu

88. Uzdotot otro jautājumu, iesniedzējtiesa būtībā jautā, vai pasākumi par labu četru baznīcu draudžu locekļiem, ciktāl tie tiek uzskatīti par diskriminējošiem, var būt pamatoti saskaņā ar Direktīvas 2000/78 2. panta 5. punktu.

89. Manā skatījumā, tie nevar būt pamatoti.

90. Kā ievada apsvērumu norādīšu, ka, ciktāl attiecībā uz pirmo jautājumu ir secināts, ka attiecīgie pasākumi nav pieļaujami saskaņā ar Hartas 21. panta 1. punktu apvienojumā ar Direktīvas 2000/78 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu, jebkāds pamatojums ir jāizvērtē attiecīgi saskaņā ar Hartas 52. panta 1. punktu un direktīvas 2. panta 5. punktu. Papildus formālajam elementam, ka ar direktīvas normu nevar paredzēt atkāpi no Hartas normas, fakts ir tāds, ka šīs normas ir formulētas nedaudz atšķirīgi.

91. Taču šajā gadījumā analīze pēc būtības saskaņā ar abām normām ir līdzīga. Atbilstoši abām normām attiecīgais pamatojums ir “citu personu tiesību un brīvību aizsardzība”. Turklāt kā izņēmumi no diskriminācijas aizlieguma principa abas normas ir jāinterpretē šauri⁴² un ir jāpārbauda to samērīgums⁴³.

92. Ir it īpaši trīs iemesli, kas lika man secināt, ka priekšrocības piemaksas veidā piešķiršanu *nevar* pamatot ne ar Hartas 52. panta 1. punktu, ne ar direktīvas 2. panta 5. punktu.

93. Pirmkārt, nav uzreiz acīmredzams, ka “citu personu tiesību un brīvību aizsardzība” ietvertu piemaksas piešķiršanu šo brīvību ierobežošanas gadījumā. Man šķiet, ka tā nav aizsardzība, bet kompensācija par nespēju aizsargāt.

94. Taču, ja teorētiski tā varētu tikt ietverta, tiesību normās ir minēta konkrēti “*citu personu* tiesību un brīvību aizsardzība”. Šajā nozīmē ir jāmin, ka 2. panta 5. punkts direktīvā tika iekļauts sarunu pēdējo stundu laikā pēc Apvienotās Karalistes neatlaidīga pieprasījuma⁴⁴, un pierādījumi liecina, ka šī norma tika iecerēta, lai pasargātu *pārējo sabiedrību* no dažu grupu negodīgas rīcības⁴⁵.

42 Skat. spriedumus, 2011. gada 13. septembris, *Prigge* u.c. (C-447/09, EU:C:2011:573, 55. un 56. punkts), un 2013. gada 12. decembris, *Hay* (C-267/12, EU:C:2013:823, 46. punkts).

43 Skat. Hartas 21. panta 1. punkta un direktīvas 23. apsvēruma formulējumu. Skat. arī spriedumu, 2017. gada 5. jūlijs, *Fries* (C-190/16, EU:C:2017:513, 44. punkts).

44 Skat., piemēram, Ellis, E., un Watson, P., *EU Anti-Discrimination Law*, 2. izd., *Oxford EU Law Library*, 2012, 403. lpp.

45 Skat. ģenerālvokātes E. Šarpstones secinājumus lietā *Boungaoui* un *ADDH* (C-188/15, EU:C:2016:553, 99. zemsvirtras piezīme).

95. Mana izpratne par šo normu ir līdzīga – tā pieļauj atkāpes, lai nodrošinātu, ka tiek ievērotas *citu personu* tiesības un brīvības, kas jāsaprot gan horizontāli, gan transversāli, t.i., pārējās sabiedrības tiesības un brīvības kopumā. Tas būtu saskaņā ar atkāpes loģisko struktūru – apgrūtinājums vai ierobežojums, kas piemērots konkrētai grupai, varētu būt legītims attiecībā uz šo grupu, ja tas ir nepieciešams un samērīgs attiecībā pret pārējās sabiedrības vispārējām interesēm. Šajā posmā var notikt zināma interešu līdzsvarošana starp konkrēto (ierobežojumu) un vispārējām (interesēm).

96. Balstoties uz loģiku, ka formulējumā “*citu personu* tiesību un brīvību aizsardzība” “citas personas” faktiski ir tās grupas dalībnieki, kurai ar attiecīgo tiesisko regulējumu ir piešķirtas dažas priekšrocības, šī loģika tiktu apgriezta kājām gaisā. Visa šī argumentācija vienmēr atgrieztos sākumpunktā, un jebkuru īpašu sistēmu varētu pamatot vien ar tās pastāvēšanas faktu.

97. Otrkārt, Likuma par svētku dienām un brīvdienām 7. panta 3. punkta un 9. panta 5. punkta *selektīvais* raksturs katrā ziņā ir problemātisks, raugoties no samērīguma viedokļa, it īpaši attiecībā uz tā pirmo aspektu – piemērotību. Lai gan pasākumu noteiktais mērķis ir reliģijas brīvības aizsargāšana, tie attiecas tikai uz konkrētām grupām. Nav minētas citas minoritātes. Atgādinu, ka, izvērtējot diskriminējoša valsts pasākuma samērīgumu, Tiesa izvērtē pasākuma saskaņotību, ņemot vērā noteikto mērķi. Tādējādi tā ir atzinusi, ka “tiesiskais regulējums var nodrošināt izvīrītā mērķa sasniegšanu vienīgi tad, ja tas patiešām atbilst rūpēm to sasniegt *saskanīgi un sistemātiski*, un ka izņēmumi no likuma normām dažkārt var apdraudēt tā saskaņotību”⁴⁶. Kaut arī ir taisnība, ka attiecīgās valsts tiesību normas šajā gadījumā neietver izņēmumus, kas izslēdz noteiktas grupas, tiesību normas ļoti šaura tvēruma praktiskais efekts ir tāds pats. Ar to tiek izslēgti visi, izņemot četru baznīcu draudžu locekļus.

98. Šī selektivitātes problēma nav novērsta, piešķirot brīvdienas reliģisku iemeslu dēļ saskaņā ar citām tiesību normām. Šajā ziņā ir taisnība, ka Austrijā, piemēram, pastāv darba koplīgums, saskaņā ar kuru jūdaisma ticības piekritējiem tiek piešķirta brīvdiena Salīdzināšanas dienā, kā arī darba devēju rūpības pienākums attiecībā pret par saviem darba ņēmējiem⁴⁷.

99. Tomēr attiecībā uz darba koplīgumu Austrijas valdības rakstveida atbildēs uz Tiesas uzdotajiem jautājumiem tika apstiprināts, ka to nepiemēro visās nozarēs un ka to piemēro tikai attiecībā uz konkrētas reliģiskas grupas locekļiem. Attiecībā uz rūpības pienākumu, manuprāt, darba ņēmēju tiesības pašiem pieprasīt dažas brīvas stundas reliģiskā kulta praktizēšanai vienkārši nav salīdzināmas ar normatīvā aktā vai darba koplīgumā paredzētām tiesībām uz apmaksātu svētku dienu. No vispārīgāka viedokļa raugoties, pat tad, ja citu ticību piekritēji brīvu laiku kulta praktizēšanas nolūkos var saņemt pēc pieprasījuma un saskaņā ar vienošanos ar darba devēju, nepastāv vispārējas automātiskas tiesības uz finansiālu piemaksu, ja šis brīvais laiks faktiski netiek izmantots.

100. Treškārt, nav acīmredzamas saistības starp reliģijas brīvības aizsardzību un tiesībām uz piemaksu, ja Lielajā piektdienā tiek strādāts. Šo pašu iemeslu dēļ es uzskatu, ka piemaksas piešķiršana tiem četru baznīcu draudžu locekļiem, kas Lielajā piektdienā strādā, pat tad, ja to piemēro šādā selektīvā veidā, ir nesamērīga tādā nozīmē, ka tā *nav piemērota*, lai sasniegtu ar reliģijas brīvības aizsardzību saistītos mērķus saskaņā ar Hartas 52. panta 1. punktu un Direktīvas 2000/78 2. panta 5. punktu. Turklāt ir grūti saskatīt, kā dubultas samaksas saņemšana par *kulta nepraktizēšanu* Lielajā piektdienā veicina (pat selektīvi piešķirtas) reliģijas un kulta brīvības aizsardzības mērķa sasniegšanu.

101. Visbeidzot ir jānorāda, ka, lai gan iepriekš minētajos apsvērumos galvenā uzmanība ir pievērsta piemaksai, 97. un 98. punktā ietvertā argumentācija attiecībā uz pasākuma selektivitāti, ņemot vērā priekšrocību *apmaksātas brīvdienas* veidā, attiecas arī uz šā priekšrocības diskriminējošo raksturu un nepieļauj tā attaisnošanu.

⁴⁶ Spriedums, 2017. gada 5. jūlijs, *Fries* (C-190/16, EU:C:2017:513, 48. punkts).

⁴⁷ Kas ir noteikts Likuma par svētku dienām un brīvdienām 8. pantā.

102. Ņemot vērā iepriekš minēto, ierosinu Tiesai uz iesniedzējtiesas uzdoto otro prejudiciālo jautājumu atbildēt šādi:

Tādos apstākļos, kādi ir šajā lietā, valsts tiesību akts, ar kuru tāda veida piemaksa kā tā, kas minēta pirmajā jautājumā, tiek piešķirta tikai noteiktu baznīcu draudžu locekļiem, kuri strādā Lielajā piektdienā, nav pasākums, kas demokrātiskā sabiedrībā ir nepieciešams, lai aizsargātu citu personu tiesības un brīvības Direktīvas 2000/78 izpratnē.

E. Par trešo jautājumu

103. Uzdodot trešo jautājumu, iesniedzējtiesa būtībā vaicā, vai uz pasākumiem četru baznīcu draudžu locekļu labā ir attiecināms jēdziens “pozitīva darbība” saskaņā ar Direktīvas 2000/78 7. panta 1. punktu, to lasot kopā ar Hartas 21. panta 1. punktu.

104. Manuprāt, nav attiecināms.

105. Kā ievada apsvērumu norādīšu, ka nav uzreiz saprotams, kāds precīzi ir sakars starp Hartas 21. panta 1. punktu un Direktīvas 2000/78 7. panta 1. punktu. Proti, vēl nebūt nav noslēgušās diskusijas par to, vai pozitīva darbība ir (pagaidu) izņēmums no vienlīdzības principa, vai arī tā faktiski ir patiešām neatkarīga vienlīdzības redzējuma neatņemama sastāvdaļa. Tomēr es neuzskatu, ka šajos secinājumos ir jāizskata šādi padziļināti jautājumi.

106. Šīs lietas kontekstā Austrijas valdība izvirzīja argumentu, ka šos pasākumus varētu interpretēt kā tādus, uz kuriem jēdziens “pozitīva darbība” ir attiecināms tādā nozīmē, ka tie ir ieviesti, lai kompensētu nelabvēlīgāku attieksmi pagātnē. Kā norādīts Austrijas valdības rakstveida apsvērumos, četru baznīcu draudžu locekļiem atšķirībā no katoļticīgā iedzīvotāju vairākuma nebija tiesību uz brīvdienu, lai atzīmētu savus gada vissvarīgākos reliģiskos svētkus, un viņi saskārās ar šādu situāciju daudzus gadus, līdz 20. gs. 50. gados šī brīvdiena tika pieprasīta un piešķirta.

107. Tas ir tiesa, ka jēdziens “pozitīva darbība” tiesiskajā regulējumā vai judikatūrā nav skaidri definēts. Tādējādi nav *prima facie* ierobežojumu attiecībā uz to, kas varētu ietilpt šajā jēdzienā gan pēc būtības, gan laika ziņā. Šajā līmenī patiešām varētu ierosināt, ka nolūks “kompensēt trūkumus, kas saistīti ar jebkuru no 1. pantā minētajiem iemesliem” varētu ietvert arī vēlmi kompensēt (pat gadsimtiem ilgušo) vajāšanu reliģiskās pārliecības dēļ.

108. Lai gan tā ir, man ir jāatzīst, ka, tikai no hronoloģiskā viedokļa raugoties, šķiet diezgan apšaubāmi, vai pasākums, kas ieviests 20. gs. 50. gados, patiešām bija iecerēts kā “pozitīva darbība” daudz mūsdienīgākā jēdziena nozīmē, kurš, protams, Savienības tiesībās, pirmoreiz parādījās tikai vairākas desmitgades vēlāk. Šāda tālredzība robežojas ar brīnumu.

109. Tomēr, pat neņemot vērā konkrētas definīcijas neesamību un hronoloģiju, pastāv divi ļoti pārliecinoši iemesli, kāpēc es uzskatu, ka piemaksa nekādā ziņā nevar būt “pozitīva darbība”.

110. Pirmkārt, pasākums ir vērst uz ļoti konkrētu iedzīvotāju grupu, tādējādi atkal aktualizējot jau apspriesto jautājumu par tā *selektivitāti* un otrā līmeņa diskrimināciju⁴⁸. Pasākumi netika ieviesti, lai nodrošinātu pilnīgi vienlīdzīgu attieksmi pret visām grupām, kas ir bijušas nelabvēlīgā stāvoklī pagātnē vispār, vai – konkrētākā līmenī – kurām atšķirībā no katoļticīgā vairākuma nav brīvdienas nozīmīgos svētkos.

48 Līdzīgi kā iepriekš šo secinājumu 76.–79. un 97.–98. punktā.

111. Otrkārt, jebkuram pasākumam, par kuru tiek apgalvots, ka tas ietilpst pozitīvas darbības tvērumā, katrā ziņā ir jāatbilst samērīguma principam. Tas nesen tika apstiprināts kā vispārīgs nosacījums saistībā ar pasākumiem, kas ierobežo reliģiskās brīvības, tos izvērtējot Hartas un Direktīvas 2000/78 gaismā⁴⁹. Lai gan Tiesas judikatūrā attiecībā uz pozitīvas darbības jēdziena piemērošanu saistībā ar sekundārajām tiesību normām nav ietverta samērīguma analīze, ir skaidrs, ka Tiesa rūpīgi pārbauda pasākumus nolūkā noteikt, vai tie ir nepieciešami, lai neitralizētu konstatēto nelabvēlīgo attieksmi⁵⁰. To pašu iemeslu dēļ kā tie, kas tika izklāstīti saistībā ar otro jautājumu⁵¹, es uzskatu, ka attiecīgos valsts tiesībās noteiktos pasākumus nekādā gadījumā nevar uzskatīt par samērīgiem un kā tādi tie nevar tikt ietverti jēdzienā “pozitīva darbība” Direktīvas 2000/78 7. panta 1. punkta izpratnē.

112. Visbeidzot ir jānorāda – lai gan iepriekš minētajos apsvērumos galvenā uzmanība atkal ir pievērsta piemaksai, 97., 98. un 101. punktā ietvertā argumentācija attiecībā uz pasākuma selektivitāti, ņemot vērā priekšrocību *apmaksātas brīvdienas* veidā, attiecas arī uz šo priekšrocību un nepieļauj tā uzskatīšanu par “pozitīvu darbību”.

113. Ņemot vērā iepriekš minēto, ierosinu uz iesniedzējtiesas trešo jautājumu atbildēt šādi:

Valsts tiesību akts, ar kuru tiek piešķirta tāda veida piemaksa kā pirmajā jautājumā minētā, nav pozitīva darbība Direktīvas 2000/78 7. panta 1. punkta izpratnē.

F. Par ceturto jautājumu

114. Uzdodot ceturto jautājumu, iesniedzējtiesa būtībā vaicā, kā būtu jānovērš diskriminācijas aizlieguma pārkāpums, it īpaši, ja tas ir noticis attiecībās starp privātpersonām? Pirms izskatām jautājumu par to, vai risinājums ir liegt brīvdienu un piemaksu visiem vai arī piešķirt to visiem, prejudiciālais jautājums, kurā jau daļēji ietverta šī atbilde, ir – kas ir jāpiemēro šādās horizontālās attiecībās un kādas sekas tas radīs.

115. Dažas norādes sniedz vairāki Tiesas judikatūrā jau ietverti principi.

116. Pirmkārt, uz direktīvu pašu par sevi nevar atsaukties attiecībā uz privātpersonām (piemēram, darba devēju privātajā sektorā)⁵². Šādos gadījumos cietušās personas tiesību aizsardzības līdzeklis faktiski ir prasība pret valsti par zaudējumu atlīdzību⁵³.

117. Otrkārt, diskriminācijas aizliegumu reliģijas dēļ, kas ietverts Hartas 21. panta 1. punktā, vismaz atsevišķos gadījumos var izmantot “apvienojumā ar” Direktīvu 2000/78 pret privātpersonu, kā rezultātā valsts tiesa nedrīkst piemērot nevienu tiesisko regulējumu, kas ir atzīts par nesaderīgu ar šo aizliegumu. Šajā nozīmē Hartas 21. panta 1. punkta un direktīvas apvienojums rada *tiesības nepaciest diskrimināciju*, uz kurām valsts tiesās var tieši atsaukties pat horizontālā kontekstā. Tomēr ir svarīgi, lai būtu skaidrs, ka tās ir Savienības tiesību *pārākuma* sekas, nevis to tieša iedarbība (skat. 1. sadaļu turpmāk tekstā).

49 Spriedums, 2018. gada 17. aprīlis, *Egenberger* (C-414/16, EU:C:2018:257, 68. punkts).

50 Šajā nozīmē skat., piemēram, spriedumu, 1997. gada 11. novembris, *Marschall* (C-409/95, EU:C:1997:533, 31. punkts).

51 Iepriekš, šo secinājumu 100. punkts.

52 Spriedumi, 1994. gada 14. jūlijs, *Faccini Dori* (C-91/92, EU:C:1994:292, 20. punkts); 2004. gada 5. oktobris, *Pfeiffer* u.c. (no C-397/01 līdz C-403/01, EU:C:2004:584, 108. punkts), un 2010. gada 19. janvāris, *Kücükdeveci* (C-555/07, EU:C:2010:21, 46. punkts).

53 Spriedums, 1991. gada 19. novembris, *Francovich* u.c. (C-6/90 un C-9/90, EU:C:1991:428). Hartas 21. panta 1. punkta kontekstā, lasot to apvienojumā ar Direktīvu 2000/78, skat. spriedumu, 2014. gada 15. janvāris, *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2, 50. punkts).

118. Treškārt, manuprāt, Hartas 21. panta 1. punktam nav “horizontālas tiešas iedarbības” tādā nozīmē, ka tas pats par sevi radītu noteiktu pienākumu, kas jāpilda privātajam darba devējam un kas valsts tiesām ir jāpiemēro tieši šim darba devējam, ja, kā tas ir šajā gadījumā, diskriminācijas avots ir valsts tiesības (2. sadaļa). Tomēr cietušajai personai ir jābūt iespējai celt pret valsti prasību par zaudējumu atlīdzību, lai novērstu šādu diskrimināciju (3. sadaļa).

1. Pārākums

a) Direktīvu normu apvienošana ar Hartas normām

119. Tiesa dažādos veidos ir kompensējusi atteikumu iepriekš minētajām direktīvām noteikt horizontālu tiešu iedarbību. Bieži vien tas ir noticis, izmantojot atbilstīgas interpretācijas pienākumu⁵⁴. Tomēr saskaņā ar pastāvīgo judikatūru šis pienākums neprasa, lai valsts tiesa interpretētu valsts tiesības “*contra legem*”. Šajā lietā valsts tiesa ir skaidri norādījusi, ka valsts tiesību atbilstīga interpretācija nav iespējama.

120. Saskaņoties ar šādiem atbilstīgas interpretācijas ierobežojumiem, Tiesa ir “apvienojusi” savu interpretāciju par vispārējiem tiesību principiem⁵⁵ vai Hartu⁵⁶ ar Direktīvu 2000/78, lai nonāktu pie secinājuma, ka privātpersona strīdā ar citu privātpersonu var atsaukties uz to, kas praktiski būtībā ir direktīvas saturs, neņemot vērā tai pretrunā esošās valsts tiesības.

121. Spriedumos *Mangold*, *Kücükdeveci* un *DI*⁵⁷ Tiesa noteica, ka attiecīgie valsts tiesiskie regulējumi nav saderīgi ar konkrētajām *direktīvas* normām. Tā turpinājumā apstiprināja, ka Savienības tiesībās šādas valsts tiesību normas “nav pieļautas” (kā rezultātā valsts tiesai tās “jāatstāj nepiemērotas”, “nav jāņem vērā” vai “jāatsakās piemērot”) tiktāl, ciktāl tās ir pretrunā *vispārējam principam*. Tādējādi valsts tiesām valsts tiesības bija jāinterpretē “tādējādi, lai tās varētu piemērot saskaņā ar šo direktīvu, vai, ja šāda interpretācija nav iespējama, vajadzības gadījumā nepiemērot nevienu valsts tiesību normu, kas ir pretrunā nediskriminācijas vecuma dēļ [vispārējam] principam”⁵⁸. Tādējādi direktīvas attiecīgais saturs faktiski tika ietverts vispārējā principā, pirms šis “papildinātais” princips tika piemērots privātā strīdā, lai nonāktu pie secinājuma par valsts tiesību nesaderību.

122. Spriedumā *Egenberger* Tiesa atzina, ka diskriminācijas aizliegums reliģijas vai pārliecības dēļ Hartas 21. panta 1. punktā “pats par sevi ir pietiekams, lai indivīdiem rastos subjektīvas tiesības, uz kurām var atsaukties tiesvedībā jomā, uz ko attiecas Savienības tiesības”⁵⁹. Piemērojot šo aizliegumu, valsts tiesai “ir jāņem vērā it īpaši līdzsvars, kuru Savienības likumdevējs Direktīvā 2000/78 ir izveidojis starp šīm interesēm, lai noteiktu pienākumus, kas [izriet no] Hartas”⁶⁰. Citiem vārdiem sakot, tika atzīts, ka direktīvas attiecīgo normu saturs faktiski netieši izriet no Hartas 21. panta. Valsts tiesai ir jānodrošina šīs normas pilnīga iedarbība, “vajadzības gadījumā atstājot nepiemērotu jebkādu tai pretrunā esošu valsts tiesību normu”⁶¹. Tāds pats pamatojums *mutatis mutandis* tika attiecināts uz Hartas 47. pantu.

54 Spriedumi, 2004. gada 5. oktobris, *Pfeiffer* u.c. (no C-397/01 līdz C-403/01, EU:C:2004:584), un 2018. gada 17. aprīlis, *Egenberger* (C-414/16, EU:C:2018:257).

55 Spriedumi, 2005. gada 22. novembris, *Mangold* (C-144/04, EU:C:2005:709), un 2010. gada 19. janvāris, *Kücükdeveci* (C-555/07, EU:C:2010:21).

56 Spriedums, 2018. gada 17. aprīlis, *Egenberger* (C-414/16, EU:C:2018:257).

57 Spriedumi, 2005. gada 22. novembris, *Mangold* (C-144/04, EU:C:2005:709, 77. un 78. punkts); 2010. gada 19. janvāris, *Kücükdeveci* (C-555/07, EU:C:2010:21, 43. un 51. punkts), un 2016. gada 19. aprīlis, *DI* (C-441/14, EU:C:2016:278, 27. un 35. punkts).

58 Spriedums, 2016. gada 19. aprīlis, *DI* (C-441/14, EU:C:2016:278, 43. punkts).

59 Spriedums, 2018. gada 17. aprīlis (C-414/16, EU:C:2018:257, 76. punkts).

60 Spriedums, 2018. gada 17. aprīlis, *Egenberger* (C-414/16, EU:C:2018:257, 81. punkts).

61 Spriedums, 2018. gada 17. aprīlis, *Egenberger* (C-414/16, EU:C:2018:257, 79. punkts).

123. Lietā *AMS*⁶² Tiesa tomēr ir atzinusi šāda veida ierobežojumus direktīvu satura ietveršanai vispārējos principos un Hartas normās, lai to piemērotu horizontālās situācijās. Šī lieta attiecās uz Direktīvu 2002/14/EK, kurā ir prasība par darba ņēmēju pārstāvību uzņēmumos, kur strādā vairāk nekā 50 darba ņēmēju⁶³. 3. panta 1. punktā ir noteikts “50 darbinieku” sliekšnis, un, ciktāl tas šajā lietā bija būtiski, lieta galvenokārt attiecās uz “darbinieka” definīciju šajā nolūkā. Tiesa konstatēja, ka attiecīgā valsts tiesību norma nav saderīga ar direktīvas 3. panta 1. punktu, jo saskaņā ar to no darbinieku skaita aprēķina tika izslēgti noteikti darbinieku veidi.

124. Taču Tiesa joprojām uzskatīja, ka “pamatlietas apstākļi atšķiras no apstākļiem iepriekš minētajā lietā *Küçükdeveci*, ciktāl šajā pēdējā minētajā lietā norādītais princips par diskriminācijas aizliegumu vecuma dēļ, kas ir noteikts Hartas 21. panta 1. punktā, *pats par sevi ir pietiekams, lai indivīdiem rastos subjektīvas tiesības, kas ir piemērojamas pašas par sevi*”⁶⁴. Savukārt Hartas 27. pants “[...] nav pietiekams, lai indivīdiem rastos tiesības, kas ir piemērojamas pašas par sevi”⁶⁵. Tiesa tādējādi faktiski uzskatīja, ka Direktīvas 2002/14 3. panta 1. punktā ietvertā tiesību norma ir pārāk detalizēta, lai tiktu uzskatīta par ietvertu attiecīgajā Hartas normā.

b) Tiesiskās sekas saskaņā ar pastāvošo judikatūru

125. Ir skaidrs, ka, ņemot vērā spriedumu *Egenberger*, strīdā starp privātpersonām var “atsaukties uz” Hartas 21. panta 1. punktu apvienojumā ar Direktīvu 2000/78 gan kā uz rīku, lai nodrošinātu atbilstīgu interpretāciju, gan, vēl jo svarīgāk, kā uz kritēriju, lai apstrīdētu Savienības tiesību spēkā esību un valsts tiesību saderību (Savienības tiesību piemērošanas jomā). Tādējādi uz to var atsaukties indivīdi strīdos pret citiem indivīdiem, lai “nepieļautu” vai panāktu, ka valsts tiesa “neņem vērā”, “atstāj nepiemērotu” vai “atsakās piemērot” pretrunā esošu valsts tiesību normu.

126. Tādējādi spriedumā *Egenberger* ir apstiprināts Savienības tiesību, proti, Hartas 21. panta 1. punkta, pārākums īpašajā horizontālā strīda kontekstā, kur sekundārais tiesību instruments ir direktīva, un nav iespējama atbilstīga interpretācija.

127. Tomēr spriedumā *Egenberger* nav sīkāk izklāstīts, kādas šādos gadījumos ir šīs atsaukšanās sekas. Šajā spriedumā, spriedumā (vai jebkurā citā spriedumā, kas minēts iepriekšējā sadaļā) it īpaši nav nekā tāda, kas apstiprinātu, ka Hartas 21. panta 1. punktam ir “horizontālā tiešā iedarbība” tādā nozīmē, ka tas spēj pats par sevi būt neatkarīgs tiesību avots, kurš rada atbilstošus pienākumus citam indivīdam privāttiesību strīdā. Šajā spriedumā vai jebkurā citā minētajā judikatūrā nav arī secināts, ka atsaukšanās uz 21. panta 1. punktu un nesaderības konstatēšana vienmēr noved pie kāda īpaša tiesību aizsardzības līdzekļa.

128. Gluži pretēji, šajā judikatūrā ir atkārtoti apstiprināta vispārējā formula, saskaņā ar kuru valsts tiesām ir jānodrošina “tiesiskā aizsardzība, kas lietas dalībniekiem izriet no Savienības tiesību normām, un jāgarantē to pilnīga piemērošana” (nepiemērojot pretrunā esošas valsts tiesību normas)⁶⁶, vai ir noteikts, ka valsts tiesai ir “jānodrošina [...] nediskriminācijas vecuma dēļ principa ievērošana”⁶⁷ vai ka indivīdam nevar liegt no interpretācijas, kas nepieļauj apstrīdēto valsts tiesību normu, izrietošu priekšrocību⁶⁸.

62 Spriedums, 2014. gada 1. janvāris, *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2).

63 Eiropas Parlamenta un Padomes 2002. gada 11. marta direktīva, ar ko izveido vispārēju sistēmu darbinieku informēšanai un uzklausišanai Eiropas Kopienā (OV 2002, L 80, 29. lpp.).

64 Spriedums, 2014. gada 15. janvāris, *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2, 47. punkts). Mans izcēlums.

65 Spriedums, 2014. gada 15. janvāris, *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2, 49. punkts).

66 Spriedums, 2016. gada 19. aprīlis, *DI* (C-441/14, EU:C:2016:278, 29. vai 35. punkts).

67 Spriedumi, 2010. gada 19. janvāris, *Küçükdeveci* (C-555/07, EU:C:2010:21, 56. punkts), un 2016. gada 19. aprīlis, *DI* (C-441/14, EU:C:2016:278, 35.–37. punkts).

68 Spriedums, 2016. gada 19. aprīlis, *DI* (C-441/14, EU:C:2016:278, 41. punkts).

129. Īsāk sakot, līdz šim ir nepārprotami noteikts, ka, ņemot vērā Hartas 21. panta 1. punktu, to lasot kopā ar Direktīvu 2000/78, veikta saderības abstrakta pārbaude, atbildot uz iesniedzējtiesas uzdoto pirmo prejudiciālo jautājumu, var novest pie nesaderīga valsts tiesiskā regulējuma neņemšanas vērā. Tās ir Savienības tiesību pārākuma sekas, kas var rasties arī saistībā ar strīdu starp privātpersonām.

130. Nākamajā sadaļā izklāstīto iemeslu dēļ mans ierosinājums Tiesai ir tāds, ka būtu saprātīgi šo pieeju saglabāt. Ja tiek vaicāts tieši par *konkrētajām praktiskajām sekām attiecībā uz pusēm* valsts tiesiskā regulējuma faktiskas neņemšanas vērā gadījumā, mans otrs ieteikums būtu – tā vietā, lai apsvērtu Hartas normu horizontālo tiešo iedarbību (2), drīzāk pievērsties jautājumam par tiesību aizsardzības līdzekļiem (3).

2. “Horizontālā tiešā iedarbība”

131. Atzīt Hartas 21. panta 1. punkta horizontālo tiešo iedarbību nozīmētu, ka indivīdi varētu *tieši, pamatojoties uz šo normu*, konstatēt tiesību pastāvēšanu un otras privātās puses (kas nav valsts) *atbilstošu pienākumu* neatkarīgi no sekundāro tiesību satura pastāvēšanas un/vai atsaukšanās uz to. Šajā nozīmē norma, kam ir tieša iedarbība, pati par sevi ir pietiekami skaidra, precīza un bez nosacījumiem, lai būtu attiecināma uz horizontālām attiecībām.

132. Saistībā ar šo lietu man ir grūti uztvert Hartas 21. panta 1. punktā ietverto normu kā tādu, kas atbilst šim prasībām (a), kā arī, pat var teikt, virkni Hartas normu vispār (b). Tomēr un vēlreiz – tas neizslēdz to, ka Hartas normas faktiski ir piemērojamas un ļoti būtiskas tādos gadījumos kā šis konkrētais gadījums, kaut arī atšķirīgā veidā (c).

a) Hartas 21. panta 1. punkta horizontālā tiešā iedarbība

133. Zināmā mērā, protams, var pieņemt, ka norma, ar kuru tiek aizliegta diskriminācija reliģijas dēļ, šajā abstrakcijas līmenī patiešām ir pietiekami skaidra, precīza un bez nosacījumiem. Bez nosacījumiem un skaidri – diskriminācija reliģijas dēļ nedrīkst būt.

134. Tomēr, ja uz to raugās tādā abstrakcijas līmenī, tad būtībā nevienai Savienības tiesību normai nevarētu piemist tieša iedarbība. Šī iemesla dēļ tradicionālā tiešās iedarbības pārbaude pēc sava rakstura ir atšķirīga – vai konkrētās normas saturs ir pietiekami skaidrs un precīzs, lai tā būtu piemērojama saistībā ar konkrēto lietu?

135. Šī lieta pati par sevi ir labs piemērs tam, cik sarežģīts ir šis jautājums un kāpēc nav “skaidras, precīzas un beznosacījuma” normas, kas uz to atbildētu. Vai no Hartas 21. panta 1. punkta izriet tiesības uz apmaksātu brīvdienu (un pienākums to piešķirt)? Vai šai brīvdienai būtu jābūt Lielajā piektdienā vai citā konkrētā dienā? Vai arī vienīgā prasība var būt attiecībā uz naudu, tiesību uz papildu samaksas čeku, piemaksu, kompensāciju vai zaudējumu atlīdzību (ar atbilstošu to pienākumu darba devējam tās piešķirt) veidā?

136. Manuprāt, koncentrēti formulētais Hartas 21. panta 1. punkts nekādā ziņā nevar tikt interpretēts kā tāds, kas ietver atbildes uz šādiem jautājumiem. Tomēr valsts tiesa, “nepiemērojot” neatbilstošu valsts tiesību normu, kā šajā gadījumā, neizbēgami ar tiem saskarsies.

137. Es, saprotams, atzīstu, ka “skaidrs, precīzs un beznosacījuma” nenozīmē, ka ikviens tiesību aspekts tiesiskajā regulējumā ir skaidri noteikts jau iepriekš. Šāds scenārijs vienkārši nav reāls. Tomēr tam, kas ir palicis neizlemts, vismaz ir jābūt tādām, uz ko var atsaukties tiesā⁶⁹. Manuprāt, attiecīgo tiesību (uz brīvdienu Lielajā piektdienā, uz vienu neprecizētu apmaksātu atvaļinājuma dienu, uz piemaksu, ja attiecīgā brīvdiena netiek izmantota) patiesā būtība nav kaut kas tāds, uz ko šajā nozīmē varētu atsaukties tiesā.

138. Konkrētāk runājot, es neuzskatu, ka šajā gadījumā Hartai (apvienojumā ar direktīvu) ir “horizontāla tieša iedarbība”. Uzvērsu vēlreiz, ka noteiktā abstrakcijas līmenī Hartas 21. panta 1. punktā var būt ietverta “skaidra, precīza un beznosacījuma” prasība attiecībā uz diskriminācijas aizliegumu, taču nav no tā izrietošas “skaidras, precīzas un beznosacījuma” praktiskas prasības. Manuprāt, valsts tiesas uzdotsais ceturtais jautājums nebūtu jāskata caur horizontālās tiešās iedarbības prizmu. Horizontālās tiešās iedarbības iepriekš aprakstītajā izpratnē – kas rada *konkrētas* tiesības (uz naudu, pabalstiem utt.) un attiecīgus pienākumus – acīmredzami nav.

b) Hartas horizontālā tiešā iedarbība vispārīgākā izpratnē

139. Ārpus izskatāmās lietas konkrētā konteksta un Hartas 21. panta 1. punkta “tiešās iedarbības” tradicionālās pārbaudes izmantošanas ir vēl citi principiāli argumenti, kāpēc Hartas normu horizontālā tiešā iedarbība būtu problemātiska.

140. Pirmkārt, atbilstoši Hartas 51. panta 1. punktam, tā tāpat kā direktīvas saskaņā ar LESD 288. pantu, vienkārši neattiecas uz privātpersonām, bet gan uz dalībvalstīm, kā arī ES iestādēm un struktūrām. Varētu apgalvot, ka šāds (tekstuāls) arguments nav īpaši pārliecinošs, jo faktiski Hartai jau ir nozīmīga *horizontālā iedarbība*, kas tika sīki izklāstīta iepriekš⁷⁰. Tomēr pastāv būtiska kvalitatīva atšķirība starp paziņojumu, no vienas puses, ka saderības pārbaudei varētu tikt izmantots tiesību bils un ka tam pretrunā esošais tiesiskais regulējums, iespējams, varētu netikt piemērots, kā arī ka šo tiesību bilu var izmantot kā avotu atbilstīgai interpretācijai, tostarp arī horizontālās situācijās, un, no otras puses, šī tiesību bila noteikumu pasludināšanu par *tiešu saistību avotu* privātām pusēm neatkarīgi no tiesību normām un/vai to neesamības. Tāpēc arī, cik man zināms, vairākās tiesību sistēmās valstu tiesību bils pildīja tieši šīs divas funkcijas, iespējams, pat apvienojumā ar pozitīvo pienākumu, kuri ir jāuzņemas valstij, noteikšanu. Tomēr pat šādos veidos iesniedzoties privāto tiesību attiecībās, pamattiesībām tomēr vēl nebūtu noteikta horizontāla tieša piemērojamība.

141. Otrkārt, šāda ierobežojuma iemesls noteikti nav nevēlēšanās efektīvi aizsargāt pamattiesības. Tā drīzāk ir nepieciešamība pēc paredzamības, tiesiskās noteiktības un konstitucionālajā līmenī – varas dalīšanas. Tiesību bīli parasti ir visai abstrakti un tāpēc neskaidri, un tāda ir arī Harta. Parasti ir vajadzīgs papildu tiesiskais regulējums, lai piešķirtu tiem saturu, uz kuru var atsaukties tiesā. Horizontālās tiešās iedarbības attiecībā uz privātpersonu tiesībām un pienākumiem piešķiršana šīm normām pašām par sevi paver iespēju tiesas radošuma galējām izpausmēm⁷¹.

69 Tādējādi pieļaujot tiešu iedarbību arī tiesību normām, kas ir formulētas diezgan lielā abstrakcijas līmenī (piemēram, noteikums, ka pārskatīšanas procedūras, kurās tiek apstrīdēti noteiktu Ietekmes uz vidi novērtējuma direktīvas (Padomes Direktīva 85/337/EEK (1985. gada 27. jūnijs) par dažu sabiedrisku un privātu projektu ietekmes uz vidi novērtējumu (OV 1985, L 175, 40. lpp.) darbības jomā pieņemtu lēmumu tiesiskums, nedrīkst būt pārmērīgi dārgas), bet kuru tvērums un piemērošanas joma ir skaidri ierobežoti, kā arī praktiskajiem rezultātiem, kas ir jāsasniedz, ņemot vērā tā sekundārā tiesību instrumenta struktūru, pie kura tās pieder; skat. manus nesenos secinājumus lietā *Klohn* (C-167/17, EU:C:2018:387, 33.–55. punkts).

70 125.–129. punkts šo secinājumu iepriekšējā sadaļā.

71 Tas ir arī iemesls, kāpēc 1929. gadā Hanss Kelzens [*Hans Kelsen*], kas bieži tiek piesaukts kā mūsdienu konstitucionālās tiesas “tēvs”, bet kas, iespējams, būtu bijis ļoti pārsteigts, ja redzētu tās pašreizējo darbības jomu, vēlējās izslēgt “überpositiver Normen”, kurām viņš pieskaitīja arī pamattiesības, tiešo piemērojamību, brīdinot, ka tas dotu jebkurai šādai konstitucionālajai tiesai faktisku varas monopoli valsts struktūrās – Kelsen, H., *Wesen und Entwicklung der Staatsgerichtsbarkeit*. Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer, Heft 5, Berlin und Leipzig, de Gruyter & Co., 1929, 69.–70. lpp.

142. Treškārt, tā kā no Hartas izrietošo tiesību un pienākumu saturs ir neskaidrs, varētu būt kārdinājums meklēt atbildes attiecīgajos sekundārajos tiesību aktos. Izvērtējot valsts tiesību saderību ar Hartas normām (pārākuma princips), Tiesa faktiski atsauca uz Hartas normu un vispārējo principu piemērošanu, “ņemot vērā” sekundāros tiesību aktus vai “skatot kopā ar”⁷². Šķiet, ka šīs Tiesas judikatūrā arvien biežāk (nereti diezgan sarežģītā veidā) direktīvu saturs faktiski tiek importēts Hartas normās pirms šo Hartas normu horizontālas piemērošanas⁷³.

143. Nav šaubu, ka dažkārt patiešām ir svarīgi ieskatīties sekundārajos tiesību aktos, lai noskaidrotu, kāds konkrētā brīdī varētu būt kādu tiesību vai vispārējā principa (pieņemamais) saturs⁷⁴. Tomēr ir atšķirība starp (vairāku) sekundāro tiesību avotu kritisku salīdzinošu pārskatīšanu, lai secinātu, kāda varētu būt vispārējā tendence, un faktiski nekritisku un tiešu direktīvas satura “transliterāciju” Hartas normā.

144. Pēdējā minētā pieeja rada daudz konstitucionālu, kā arī praktisku problēmu⁷⁵. Vai Hartas normu tiešā iedarbība tiešām ir padarāma atkarīga no tā, vai un kāds sekundārais tiesību akts ir pieņemts attiecīgajā jomā? Vai tādējādi par Hartas tiešās iedarbības (ne)pastāvēšanu netieši tiks izlemts Savienības tiesību aktos? Vai būtu veicama Hartas “dekonstitucionalizācija”? Vai tā vietā, lai nodrošinātu kritēriju sekundāro tiesību pārskatīšanai, tām būtu jābūt to noteicošām un dominējošām? Ja ne vai – katrā ziņā – ja *ne vienmēr*, tad kad tas tā būtu un kad nebūtu?

145. Visbeidzot, tieši paredzamības un tiesiskās noteiktības problēma, jāatzīst, kopā ar skaidru vēlmi apiet sev iepriekš noteiktos ierobežojumus, mani noved pie pēdējā punkta – ja patiešām tā būtu Tiesas pieeja nākotnē, varbūt būtu ieteicams atkārtoti izskatīt jautājumu par direktīvu horizontālo tiešo iedarbību. Turpināt formāli neatzīt direktīvu horizontālo tiešo iedarbību, pieliekot maksimālas pūles, lai nodrošinātu, ka šim ierobežojumam faktiski nebūtu nekādu praktisku seku, piemēram, importējot Hartas normā direktīvas saturu, šķiet arvien vairāk apšaubāma rīcība.

c) Horizontālas tiešās iedarbības neesamība, bet tomēr (būtiska) iedarbība

146. Tas, ka Hartas 21. panta 1. punktam (un faktiski arī citām normām) nav *horizontālas* tiešās iedarbības, nenozīmē, ka tam nav horizontālas iedarbības. Gluži pretēji. Bet šī iedarbība ir citāda. Attiecībā uz valsts tiesībām Harta kalpo: i) kā skaidrojošs instruments valsts tiesību atbilstīgai interpretācijai; ii) kā kritērijs Savienības un valsts tiesību normu saderībai, ar iespējamām sekām, ka tad, ja valsts tiesību normas (kuras piemēro situācijā, kad dalībvalsts rīkojas Savienības tiesību darbības jomā) nav saderīgas ar Hartu, valsts tiesai tās nav jāņem vērā pat strīdos starp privātpersonām. Pēdējās no minētajām sekām gan ir Savienības tiesību pārākuma, nevis Hartas normu horizontālas tiešās iedarbības izpausme. Jaunas neatkarīgas saistības privātpersonām nevar radīt, *vienīgi* pamatojoties uz Hartu.

147. Jāatzīst, ka pretrunā esošo valsts tiesību nepiemērošana pati par sevi var pusēm nenodrošināt tūlītēju aizsardzību. Šajā gadījumā tas tā acīmredzami ir. Nepiemērošana nozīmē pretrunā esošo valsts tiesību normu svītrosānu. Ja vien attiecībā uz “nepiemērošanas” jēdzienu netiek īstenota samērā neparasta, nemaz nerunājot par to, ka grūti saprotama un bīstama, pieeja (kas ietver, piemēram,

72 Spriedums, 2018. gada 17. aprīlis, *Egenberger* (C-414/16, EU:C:2018:257), šajā kontekstā apspriests šo secinājumu 122. punktā. Skat. arī spriedumu, 2010. gada 19. janvāris, *Kücükdeveci* (C-555/07, EU:C:2010:21) attiecībā uz diskriminācijas aizlieguma principu vecuma dēļ, “kas ir precizēts” Direktīvā 2000/78/EK.

73 Nesenāk, piemēram, manis skolotais kolēģis ģenerālvokāts I. Bots [*Y. Bot*], kurš ierosināja Tiesai Hartas 31. panta 2. punktā importēt attiecīgo Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2003/88/EK (2003. gada 4. novembris) par konkrētiem darba laika organizēšanas aspektiem saturu (OV 2003, L 299, 9. lpp.). Šis secinājums tika pamatots ar atsauci uz Hartai pievienotajiem paskaidrojumiem, saskaņā ar kuriem 31. panta 2. punkts ir “balstīts uz Direktīvu 93/104/EK” (kodificēta ar Direktīvu 2003/88) – skat. ģenerālvokāta I. Bota secinājumus apvienotajās lietās *Bauer un Broßonn* (C-569/16 un C-570/16, EU:C:2018:337, 86. punkts).

74 Kā šādas rūpīgas un līdzsvarotas analīzes piemēru skat. spriedumu, 2009. gada 15. oktobris, *Audiolux* u.c. (C-101/08, EU:C:2009:626).

75 Sīku diskusiju par šo tematu skat. ģenerālvokātes V. Trstenjakas [*V. Trstenjak*] secinājumos lietā *Dominguez* (C-282/10, EU:C:2011:559).

konkrētu vārdu selektīvu izvītrošanu no pretrunā esošās tiesību normas)⁷⁶, pretrunā esošās tiesību normas nepiemērošana vai neņemšana vērā šajā lietā varētu nozīmēt, ka netiek ņemts vērā viss Likuma par svētku dienām un brīvdienām 7. panta 3. punkts. Tas nozīmētu, ka no brīža, kad tiks sniegts šis Tiesas atzinums par nesaderību, Lielajā piektdienā nevienam nebūs brīvdienas.

148. Alternatīva pieeja būtu uzskatīt, ka pastāv horizontāli tieši iedarbīgas tiesības netikt diskriminētam un ka šo tiesību neatņemama sastāvdaļa ir iespēja iegūt tādas pašas tiesības un priekšrocības, kādas ir privileģētajai grupai (situācijas izlīdzināšana uz augšu), vai piedzīvot, ka pret līdziniekiem tiek piemērota vienlīdz nelabvēlīga attieksme (situācijas izlīdzināšana uz leju). Tas faktiski netieši izriet no iesniedzējtiesas uzdotā ceturtā jautājuma. Tomēr, pieņemot, ka tiek izraudzīts risinājums, ar kuru situācija tiek izlīdzināta uz augšu (pie šī punkta es atgriezīšos turpinājumā), tas joprojām nesniedz atbildi ne uz vienu no iepriekš uzdotajiem jautājumiem par attiecīgo tiesību raksturu un apjomu.

149. Tā vietā jautājums, manuprāt, būtu jāsaprot kā tāds, ko uzdodot, ir vēlme gūt skaidrību par konkrētiem *tiesību aizsardzības līdzekļiem*, kuriem ir jābūt pieejamiem tādā gadījumā kā šis atšķirībā no neskaidra īpašu tiesību (uz brīvdienām, piemaksu u.c.) kopuma. Šāda pieeja jau ir izmantota judikatūrā, kas ir ietverta spriedumos *Mangold*, *Kücükdeveci*, *DI* un *Egenberger*, kuros visos tika apstiprināta pretrunā esošās valsts tiesību normas nepiemērošana un tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli (nevis Hartas “horizontāla tieša iedarbība”). Tomēr tas, ka galvenā uzmanība šajā lietā ir pievērsta nepiemērošanas praktiskajām sekām, nozīmē, ka Tiesai ir skaidri jāapzinās šī atšķirība. Tieši šim jautājumam es tagad pievērsīšos.

3. *Tiesību aizsardzības līdzekļi*

150. Hartas 21. panta 1. punktā nav noteikts konkrēts savstarpēji atbilstošu tiesību/pienākumu kopums darba devējam un darba ņēmējam. Neraugoties uz to, valsts tiesām it īpaši ir pienākums nodrošināt tiesību aizsardzību, kas privātpersonām izriet no Savienības tiesību normām, un garantēt to pilnīgu iedarbību⁷⁷. Saskaņā ar efektīvas tiesību aizsardzības tiesā principu *ir jābūt pieejamam tiesību aizsardzības līdzeklim pret diskrimināciju*⁷⁸.

151. Ja attiecīgais jautājums nav regulēts ar Savienības tiesību normām, katras dalībvalsts tiesību sistēmā ir jānosaka kompetentās tiesas un jāparedz sīki procesuāli noteikumi darbībām, ar ko aizsargā tiesības, kuras attiecīgajām personām izriet no Savienības tiesībām. Taču dalībvalstu atbildība ir nodrošināt, ka šīs tiesības tiek efektīvi aizsargātas katrā konkrētajā gadījumā⁷⁹, un, to darot, ir jāievēro līdzvērtības un efektivitātes principi⁸⁰.

76 Šobrīd Likuma par svētku dienām un brīvdienām 7. panta 3. punkts ir formulēts šādi: “Evanģēliski luterisko Augsburgas ticības apliecības un Reformātu baznīcu, Veckatoļu baznīcas un Evanģēliski metodiskās baznīcas draudžu locekļiem arī Lielā piektdiena ir svētku diena.” Sekas šīs tiesību normas “nepiemērošanas” attiecināšanai uz atsevišķiem šajā tiesību normā ietvertiem vārdiem tad varētu būt, piemēram, teikuma priekšmeta, t.i., atsaucis uz četrām baznīcu draudžu locekļiem, svītrošana (kas nozīmētu, ka ikviens Lielajā piektdienā saņemtu brīvdienas vai piemaksu) vai atsauču uz četrām baznīcu draudžu locekļiem un Lielo piektdienu svītrošana (kas nozīmētu svētku dienu nenoteiktā datumā – faktiski, kā to piedāvā Komisija). Taču varbūt tomēr būtu jānoskaidro pretrunā esošu valsts tiesību neņemšana vērā un tiesas spēlēta vārdu veidošanas spēle, kas ļauj radīt jebkādu normu, vienkārši pārkarājot atsevišķus vārdus, kuri ir izņemti no spēkā esošajiem tiesību aktiem.

77 Skat. spriedumu, 2004. gada 5. oktobris, *Pfeiffer* u.c. (no C-397/01 līdz C-403/01, EU:C:2004:584, 111. punkts). Skat. arī spriedumu, 2008. gada 15. aprīlis, *Impact* (C-268/06, EU:C:2008:223, 42. punkts).

78 Spriedums, 2007. gada 13. marts, *Unibet* (C-432/05, EU:C:2007:163, 37. punkts un tajā minētā judikatūra).

79 Skat. it īpaši spriedumus, 1985. gada 9. jūlijs, *Bozzetti* (179/84, EU:C:1985:306, 17. punkts); 1996. gada 18. janvāris, *SEIM* (C-446/93, EU:C:1996:10, 32. punkts), un 1997. gada 17. septembris, *Dorsch Consult* (C-54/96, EU:C:1997:413, 40. punkts).

80 Skat. it īpaši spriedumus, 1976. gada 16. decembris, *Rewe-Zentralfinanz* un *Rewe-Zentral*, (33/76, EU:C:1976:188, 5. punkts); 1976. gada 16. decembris, *Comet* (45/76, EU:C:1976:191, 13.–16. punkts); 1995. gada 14. decembris, *Peterbroeck*, (C-312/93, EU:C:1995:437, 12. punkts); 2007. gada 13. marts, *Unibet* (C-432/05, EU:C:2007:163, 43. punkts), un 2007. gada 7. jūnijs, *van der Weerd* u.c. (no C-222/05 līdz C-225/05, EU:C:2007:318, 28. punkts).

152. Tomēr Tiesa var sniegt norādes par to, ko tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību nozīmē tādā gadījumā kā šis. Ir divi jautājumi, attiecībā uz kuriem Tiesa var palīdzēt iesniedzējtiesai. Tie ir: pirmais – vai tiesību aizsardzība nozīmē situācijas izlīdzināšanu uz augšu vai uz leju (a), un otrs – attiecībā pret kuru personu šī tiesību aizsardzība būtu jāmeklē (b).

153. Es uzskatu, ka tādos gadījumos kā šis, ja ir strīds starp privātpersonām un ja diskriminācijas avots ir meklējams valsts tiesībās, un tā ir konstatēta, pamatojoties uz Hartas 21. panta 1. punktu (abstraktā pārbaudē kā, piemēram, saistībā ar pirmo jautājumu, apvienojumā ar Direktīvu 2000/78), Savienības tiesībās nav paredzēts nodrošināt tiesību aizsardzību pret *darba devēju*. Tomēr Savienības tiesībās ir noteikts, ka cietusī persona var celt prasību par zaudējumu atlīdzību pret *valsti*, lai kompensētu pārkāpumu.

154. Pirms sīkāk aplūkoju šos punktus, es pievērsīšos jautājumam par “situācijas izlīdzināšanu uz augšu” un “situācijas izlīdzināšanu uz leju”.

a) Situācijas izlīdzināšana uz augšu un situācijas izlīdzināšana uz leju

155. Valsts tiesas ceturtajā jautājumā diskriminācijas problēmai šajā gadījumā paredzēti divi risinājumi – situācijas izlīdzināšana uz augšu vai situācijas izlīdzināšana uz leju.

156. Vēlos precizēt, ka es saprotu iesniedzējtiesas uzdoto jautājumu tā, ka tas attiecas tikai uz “pārejas laikposmu”, t.i., laiku pēc tam, kad ir sniegts atzinums par nesaderību, bet pirms valsts tiesību aktos ir paredzēta jauna kārtība. Šajā laikposmā jautājums par situācijas izlīdzināšanu uz augšu vai uz leju patiešām ir atvērts.

157. Turpretī tāds pats jautājums īsti nerodas attiecībā uz pagātņi, proti, attiecībā uz iepriekšējiem gadiem, kad piemaksa tika piešķirta vienīgi konkrētai grupai, bet ne pārējiem, un saskaņā ar valsts tiesību normām šie laikposmi vēl nav ierobežoti laikā. Attiecībā uz šiem laikposmiem vienīgais veids, kā praktiski novērst diskrimināciju, patiešām ir vienīgi “situācijas izlīdzināšana uz augšu”. Privileģētajai grupai nevar ar atpakaļejošu spēku atņemt tai piešķirtās privilēģijas, jo eksistē tiesiskā paļāvība vai, precīzāk, tiesības, kas jau ir iegūtas. Tādējādi vienīgais reālais veids, kā novērst diskrimināciju attiecībā uz šo laikposmu, ir piešķirt tādas pašas priekšrocības visiem (bet saskaņā ar jautājumu, kas tiks aplūkots turpmākajā sadaļā, par to, kam var tikt prasīts veikt samaksu un kāpēc).

158. Tāpēc, pievērsoties tikai pārejas laikposmam, attiecībā uz šo laikposmu Komisija arī ierosināja, ka piemērotais risinājums būtu situācijas izlīdzināšana uz augšu. Pamatojot šo argumentu, gan prasītāja, gan Komisija atsauca uz judikatūru, tostarp spriedumiem *Milkova*, *Specht* un *Landtová*⁸¹.

159. Patiešām, šajās lietās Tiesa ir plaši norādījusi, ka “ja valsts tiesiskajā regulējumā ir konstatēta Savienības tiesībām pretēja atšķirīga attieksme un *kamēr nav veikti pasākumi, kas atjaunotu vienlīdzīgu attieksmi*, vienlīdzības principa ievērošanu var nodrošināt vienīgi, piešķirot mazāk labvēlīgo attieksmi saņēmušās kategorijas personām tās pašas priekšrocības, kādas ir privileģētajai kategorijai piederīgajām personām, un šai pēdējai kategorijai piederīgajām personām piemērojamais režīms ir vienīgā vērā ņemamā atsauces sistēma”⁸².

81 Spriedumi, 2011. gada 22. jūnijs, *Landtová* (C-399/09, EU:C:2011:415); 2014. gada 19. jūnijs, *Specht* u.c. (no C-501/12 līdz C-506/12, C-540/12 un C-541/12, EU:C:2014:2005), un 2017. gada 9. marts, *Milkova* (C-406/15, EU:C:2017:198).

82 Spriedumi, 2011. gada 22. jūnijs, *Landtová* (C-399/09, EU:C:2011:415, 51. punkts); 2014. gada 19. jūnijs, *Specht* u.c. (no C-501/12 līdz C-506/12, C-540/12 un C-541/12, EU:C:2014:2005, 95. punkts), un 2017. gada 9. marts, *Milkova* (C-406/15, EU:C:2017:198, 67. punkts). Mans izcēlums.

160. Secinājums ir šāds: ja valsts tiesa saskaras ar [lietu par] diskrimināciju, ko radījis tiesiskais regulējums, neizbēgamas sekas pretrunā esošās valsts tiesību normas neņemšanai vērā faktiski ir “situācijas izlīdzināšana uz augšu”, kamēr nav pieņemts nediskriminējošs tiesiskais regulējums (kas, iespējams, var izlīdzināt situāciju uz leju)⁸³.

161. Šajā sakarā man ir šādi apsvērumi.

162. Pirmkārt, pārākuma princips, tostarp Hartas pārākuma princips, prasa neņemt vērā tādu valsts tiesību normu, kas nav saderīga ar Savienības tiesībām. Tas nozīmē, ka būtībā tiek gaidīts, ka pretrunā esošā norma tiks svītrotā no valsts tiesību kopuma situācijās, kurās tā ir pretrunā Savienības tiesībām. Tāpēc ir loģiski, ka normu, kas ir svītrotā, nevar vēlāk piemērot vairs it nevienam. Tomēr nedaudz mistiskā kārtā tā pati norma, kura tad, kad tā bija piemērojama dažiem, tika atcelta, ir nekavējoties “atdzimusi”, lai tiktu piemērota visiem. Šis paradokss, ko ietver risinājums, kad situācija tiek izlīdzināta uz augšu, ir jāapzinās, iekams var pievērsties tā izskatīšanai.

163. Otrkārt, plašāka mēroga priekšlikums – situācijas izlīdzināšana uz augšu kā standarta pagaidu *tiesību aizsardzības līdzeklis* (pretstatā horizontālās tiesās iedarbības tiesībām) – šķiet labākā iespēja, it īpaši no privilēģētās personu grupas tiesiskās paļāvības viedokļa. Bet problēma atkal slēpjas sīkumos (vai vismaz praktiskajā piemērošanā). Sarežģītākie gadījumi ir saistīti ar nefinansiālām priekšrocībām. Šajā lietā Komisija savos procesuālajos rakstos norādīja, ka Likuma par svētku dienām un brīvdienām 7. panta 3. punkts, saskaņā ar kuru Lielā piektdiena ir noteikta kā brīvdiena dažām reliģiskajām grupām, bet ne pārējiem, varētu būt diskriminējošs. Tomēr Komisijas piedāvātais risinājums nebija piešķirt Lielo piektdienu kā svētku dienu visiem. Komisija drīzāk ierosināja tiesai pārrakstīt normu tā, lai paplašinātu priekšrocību apmaksātas brīvdienas veidā, to attiecinot uz visiem darba ņēmējiem, lai atzīmētu “īpaši svarīgu” reliģisku notikumu, ļaujot to izraudzīties ikvienam individuālajam darba ņēmējam. “Situācijas izlīdzināšana uz augšu” ir labskanīga frāze (vismaz angļu valodā), bet tā slēpj, iespējams, ļoti lielus sarežģījumus, pat patvaļu, to piemērojot praksē, kas neatšķiras no tiem, kuri jau radušies saistībā ar jautājumu par horizontālo tiešo iedarbību.

164. Treškārt, ir vairāki Tiesas spriedumi, kuros “situācijas izlīdzināšanas uz augšu” variants ir skaidri formulēts. Tomēr katrā no šīm lietām ir atšķirīgas iezīmes. Īpaši svarīgas ir divas, proti, *diskriminācijas avots* un *atbildētāja identitāte*.

165. Šajā ziņā ir jānorāda, ka visās lietās, uz kurām atsaucas puses, lai atbalstītu “situācijas izlīdzināšanas uz augšu” risinājumu⁸⁴, diskriminācijas avots bija valsts tiesības un *atbildētāja bija valsts* (un strīds bija par naudu⁸⁵). Manuprāt, tā ir visvienkāršākā iespējamā shēma (un patiešām – visbiežāk sastopamā Tiesas judikatūrā)⁸⁶. Galu galā, dalībvalstij ir jāuzņemas atbildība par leģislatīvu diskrimināciju. Tas skaidri izriet no lietas *Francovich* un tai sekojošajiem spriedumiem. Valsts atbildība principā ir gādāt par drošības tīklu.

83 Skat. spriedumu, 1999. gada 9. februāris, *Seymour-Smith and Perez* (C-167/97, EU:C:1999:60).

84 Iepriekš, 81. zemsvītras piezīme.

85 Ideāla aizvietošana priekšrocība atšķirībā, piemēram, no tiesībām uz brīvdieniem vai tiesībām tikt nodarbinātam.

86 Citos spriedumos, kuros atkārtojas tas situācijas izlīdzināšanas uz augšu principa variants, kurš aplūkots spriedumos *Landtová, Specht, Milkova*, arī ietver valsti kā atbildētāju – skat. spriedumus, 2002. gada 12. decembris, *Rodríguez Caballero* (C-442/00, EU:C:2002:752, 42. punkts); 2007. gada 21. jūnijs, *Jonkman* u.c. (no C-231/06 līdz C-233/06, EU:C:2007:373, 39. punkts); 2015. gada 28. janvāris, *Starjakob* (C-417/13, EU:C:2015:38, 46. punkts), un 2018. gada 14. marts, *Stollwitzer* (C-482/16, EU:C:2018:180, 30. punkts). Skat. arī šaurāk formulētos variantus, piemēram, atsaucē uz diskrimināciju saistībā ar darba samaksu spriedumos, 1991. gada 7. februāris, *Nimz* (C-184/89, EU:C:1991:50, 18. punkts), un 1997. gada 17. aprīlis, *Evrenopoulos* (C-147/95, EU:C:1997:201, 42. punkts). Leģislatīvai diskriminācijai ir plaši un efektīvi pielīdzināta arī diskriminācija, kas izriet no koplīgumiem, un Tiesa izmanto elastīgāk formulētu situācijas izlīdzināšanas uz augšu principa variantu – skat., piemēram, spriedumu, 2003. gada 20. marts, *Kutz-Bauer* (C-187/00, EU:C:2003:168, 72. punkts).

166. Tāpat ir arī gadījumi, kad Tiesa ir atsaukusies uz situācijas izlīdzināšanas uz augšu principu situācijā, kad tiesvedība norisinās starp privātpersonām. Tomēr kopumā tas ir bijis tikai dažās lietās saistībā ar *darba devēja* radītu (nevis tiesiskā regulējuma izraisītu) diskrimināciju attiecībā uz pensiju⁸⁷ vai darba samaksu⁸⁸. Privātu strīdu situācijā, kas saistīti ar apgalvotu diskrimināciju, tā vietā, lai kā vispārēju risinājumu ierosinātu situācijas izlīdzināšanu uz augšu, Tiesa drīzāk ir koncentrējusi uzmanību uz vispārēju prasību nodrošināt efektīvus tiesību aizsardzības līdzekļus un piemērot sankcijas⁸⁹.

167. Ceturtkārt, ja nav īpašu papildu iemeslu, piemēram, saistībā ar cilvēka cieņas vai tiesiskās palāvības nodrošināšanu, kas konkrētā gadījumā pārejas laikposmā neļautu izmantot situācijas izlīdzināšanu uz leju, es nesaskatu nevienu principiālu argumentu, kāpēc sistemātiski un visos diskriminācijas gadījumos situācijas izlīdzināšana uz leju būtu jāizslēdz *per se*. Vēl jo vairāk tā tas ir gadījumos, kad priekšrocības piešķiršana privileģētā stāvoklī esošajai grupai neatkarīgas vai, ja tā atkarīgas, nav izveidotas atkarības attiecības (piemēram, atkārtoti sociālā nodrošinājuma pabalsti).

168. Runājot par izskatāmo lietu – kādam būtu jābūt īpašajam (papildu) iemeslam, lai faktiski ignorētu secinājumu, ka pretrunā esošā norma “nav jāņem vērā”, un aizstātu to ar secinājumu, ka tās piemērojama personām ir jāpaplašina 50 reizes⁹⁰?

169. Augstsirdība, pasludinot, ka ir jārada labāka situācija ikvienam, iespējams, apmierina personiski, bet diez vai ir juridiski atbilstīga, jo netiek ņemta vērā ekonomikas ilgtspējība⁹¹. Vēlos uzsvērt, ka ar ekonomiku saistīti argumenti, saprotams, nevar būt pamats diskriminācijai. Tomēr diskriminācija pati par sevi nav pozitīvs pamatojums, lai piemērotu situācijas izlīdzināšanu uz augšu.

170. Četru baznīcu draudžu locekļu reliģijas brīvības aizsardzība arī ir nepārliecinošs arguments. Šajā ziņā ir jānorāda, ka ar Likuma par svētku dienām un brīvdienām 8. pantu darba devējiem tiek uzlikts rūpības pienākums, kas faktiski pieprasa, lai darba devēji saprātīgi apmierinātu savu darba ņēmēju vajadzību saistībā ar kulta praktizēšanu. Ja ar to pietiek citu mazākuma reliģijas virzienu piekritējiem Austrijā, lai tie varētu svinēt savus īpašos reliģiskos svētkus, kāpēc tas nebūtu pietiekami šo četru baznīcu draudžu locekļiem? Turpretim nav skaidrs, kā “situācijas izlīdzināšana uz augšu”, iespējams, maksājot dubultā visiem Austrijas darba ņēmējiem vai piešķirot tiem brīvdienas Lielajā piektdienā, jebkādi veicinātu reliģijas brīvību.

171. Ņemot vērā iepriekš minēto, es uzskatu, ka šajā gadījumā nav iespējams vienkārši atbildēt iesniedzējtiesai, apstiprinot, ka “situācijas izlīdzināšana uz augšu” ir vienīgais pareizais virziens, kurā rīkoties. Tā ir pieeja, ko Tiesa ir izstrādājusi izmantošanai situācijās, kad prasības tiek celtas pret valsti galvenokārt saistībā ar sociālā nodrošinājuma pabalstiem, un tā nav vispārīgi attiecināma uz horizontāliem strīdiem. Turklāt šis lietas apstākļos tā būtu pārāk vienkāršota atbilde, aiz kuras tiktu maskēti daži sarežģījumi, kuriem ir liela praktiska nozīme. Tā vietā es uzskatu, ka par atskaites punktu šajā gadījumā būtu jāizmanto Tiesas judikatūra par efektīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem.

87 Skat. spriedumus, 1994. gada 28. septembris, *van den Akker* (C-28/93, EU:C:1994:351); 1994. gada 28. septembris, *Coloroll Pension Trustees* (C-200/91, EU:C:1994:348), un 1994. gada 28. septembris, *Avdel Systems* (C-408/92, EU:C:1994:349), kas tehniski arī attiecās uz nevalstisku pensiju shēmu, bet pensija balstījās uz “ligumu ar ārpalpojuma sniedzēju” tādā nozīmē, ka iemaksas šajā shēmā aizstāja iemaksas valsts pensiju shēmā.

88 Spriedums, 1976. gada 8. aprīlis, *Defrenne* (43/75, EU:C:1976:56).

89 Spriedumi, 1984. gada 10. aprīlis, *Harz* (79/83, EU:C:1984:155), un 1990. gada 8. novembris, *Dekker* (C-177/88, EU:C:1990:383).

90 Atgādināšu, ka savos mutvārdu apsvērumos Komisija aizstāvēja iespēju attiecināt Lielās piektdienas brīvdienas/piemaksu, kas piešķirta četru baznīcu draudžu locekļiem (aptuveni 2 % iedzīvotāju), uz visiem Austrijas darba ņēmējiem un to pašu darīt saistībā ar Salīdzināšanas dienu.

91 Tiesas sēdē tika lēsts, ka piemaksas attiecināšanas uz visiem darba ņēmējiem izmaksas būtu 600 miljoni EUR gadā (jādomā, ka līdzīgs skaitlis būtu piemērojams Salīdzināšanas dienas gadījumā).

b) Efektīvi tiesību aizsardzības līdzekļi (un atbildētāja identitāte)

172. Lai gan Hartas 21. panta 1. punkts nav horizontāli tieši iedarbīgs, problemātiskā valsts tiesību norma nav jāņem vērā (1. jautājums). Jautājums par situācijas izlīdzināšanu uz augšu vai uz leju tika aplūkots iepriekš. Šajā noslēguma sadaļā es pievērsīšos jautājumam par to, kam būtu jānodrošina tiesību aizsardzības līdzeklis. Būtībā ir divas iespējas: i) darba devējam (kurš pēc tam var vērsties pret valsti) vai ii) valstij (pret kuru darbaņēmējam būtu jāceļ tieša prasība). Manuprāt, pareizā atbilde ir pēdējā no abām – valstij.

i) Tiesību aizsardzības līdzekļi pret darba devēju

173. Vai tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību tādos gadījumos kā šis, kad prasītājs ir cietis no tā, ka darbaņēmējs ir piemērojis diskriminējošu valsts tiesisko regulējumu, pieprasa, ka darbaņēmējam ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim pret šo darba devēju?

174. Ģenerālvokāts P. Kruss Viljalons [*P. Cruz Villalón*] savos secinājumos lietā *AMS* nepārprotami deva priekšroku šai iespējai. Viņš uzskatīja, ka būtu "taisnīgi, ja atlīdzināšanas pienākums tiktu noteikts tam, kurš ir guvis labumu no šīs prettiesiskās rīcības, nevis tiesību, kuras radušās no principa satura konkretizēšanas, īpašniekam"⁹². Darba devējs, kas par to ir atbildīgs, pēc tam var vērsties tiesā pret valsti.

175. Ja vien es neklūdos, Tiesa vēl nekad nav izskatījusi tieši šo jautājumu. Taču spriedumu lietā *DI* varētu interpretēt arī tādējādi, ka šāda prasība tiek noteikta⁹³.

176. Šāda pieeja patiešām varētu būt pamatota (darbaņēmēja aizsardzības) efektivitātes dēļ. Darbaņēmējam lētāk un ātrāk (un mazāk apgrūtināši) varētu būt celt prasību pret darba devēju, nevis pret valsti. No morāles viedokļa raugoties, diskriminējošas tiesību normas dēļ darbaņēmējam ir nodarīts kaitējums un viņš ir pelnījis aizsardzību. Iespējams, kā ir norādījis ģenerālvokāts P. Kruss Viljalons, diskriminācijas rezultātā darba devējs ir prettiesiski piešķīris priekšrocību, kura ir jākompensē. Kopumā darba devējam varētu būt salīdzinoši liela vara.

177. Tādēļ argumentam par labu konstatējumam, ka saistībā ar diskrimināciju darba apstākļos vienmēr ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim, kas izmantojams tieši pret darba devēju, pamatā galvenokārt ir trīs elementi: *avots*, *vaina* un *priekšrocība*, iespējams, apvienojumā ar *spēcīgumu* un (piemītošo) *nevienlīdzību*.

178. Vispārējā līmenī šie argumenti katrā ziņā ir spēkā attiecībā uz noteikta veida diskrimināciju – tie ir vismaz daļēji attiecināmi un noteiktu darba devēju. Tomēr tie saskaras ar virkni loģisku problēmu tādā lietā kā šī, kurā strīds ir starp privātpersonām par apgalvotu diskrimināciju reliģijas dēļ, kas izriet tieši no valsts tiesiskā regulējuma.

179. Pirmkārt, šajā lietā pārkāpuma *avots* ir valsts tiesiskais regulējums. Nav bijusi īsta rīcības brīvība vai neatkarīgs lēmums no darba devēja puses. Darba devējs vienkārši piemēroja saistošo valsts tiesisko regulējumu. Šāda situācija ir diezgan atšķirīga no tām, attiecībā uz kurām Tiesa pieprasīja vērst tiesību aizsardzības līdzekli pret darba devēju, kad diskriminācijas avots bija paša darba devēja pieņemtie lēmumi⁹⁴.

92 Secinājumi lietā *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2013:491, 79. punkts).

93 Spriedums, 2016. gada 19. aprīlis (C-441/14, EU:C:2016:278, 42. punkts).

94 Piemēram, 1990. gada 8. novembra spriedumā *Dekker* (C-177/88, EU:C:1990:383) prasītājas darba pieteikums tika noraidīts, jo viņa bija grūtniecības trešajā mēnesī. Tomēr viņas iepriecinošais stāvoklis valsts tiesībās bija klasificēts kā "slimība". Tā kā iespējama darba devēja bija pilnībā informēta par viņas "slimību", tad, ja būtu pieņēmis viņu darbā, tam būtu bijis jāapmaksā viņas grūtniecības un dzemdību atvaļinājums, nesāņemot atbalstu no valsts; to darīt darba devējs nevēlējās. Tādējādi valsts tiesiskajā regulējumā bija iestrādāts (ievērojams) finanšu šķērslis grūtnieču nodarbināšanai. Tomēr bija arī skaidrs, ka galīgais lēmums par to, kā un vai konkrētajā gadījumā piemērot šo diskriminējošo tiesisko regulējumu, bija jāpieņem darba devējam.

180. Otrkārt, tas ir saistīts ar *vainas* elementu. Kāda bija *vaina*, par kuru darba devējam būtu jāmaksā? Spēkā esošo valsts tiesību piemērošana? Gadījumos, kad Tiesa ir izskatījusi iespējamu diskrimināciju no darba devēju puses, kuru rīcība pārkāpj Savienības tiesības, tā bieži ir norādījusi, ka sodam par pārkāpumu ir jābūt iedarbīgam, samērīgam un *preventīvam*⁹⁵. Ja vien no darba devējiem netiek gaidīts, ka tie rīkosies kā konstitucionāli policisti, ar pozitīvu pienākumu meklēt un aktīvi apstrīdēt valsts tiesības, kuras tie uzskata par iespējami pretrunā esošām Hartas noteikumiem, šis loģiskais pamats par preventīvo vai atturošo raksturu zūd. Vai arī vaina slēpjas apstākļi, ka darba devējs nav apstrīdējis valsts tiesiskā regulējuma saderību ar Hartas 21. panta 1. punktu un Direktīvu 2000/78? Tādējādi praktiski no darba devēja tiek sagaidīts, ka tas paredzēs, kas varētu notikt pēc tam, kad pēc vairākiem gadiem noslēgsies tiesvedība, kurā ir iesaistīti dalībvalsts augstākā tiesa, Tiesas virspalāta un daudzi citi mācīti juristi un tiesneši, kas būs devuši savu ieguldījumu daudzos dažādos posmos.

181. Treškārt, es arī nesaskatu, kādu labumu darba devējs varētu gūt no tā, ka tam dažiem darba ņēmējiem būtu jāmaksā dubultā vai ka tas pat būtu spiests piešķirt viņiem brīvdienu Lielajā piektdienā. Ja vien, ejot ļoti apšaubāmas interpretācijas pavadā, pats fakts, ka pārējie 98 % darba ņēmēju nesāņem šo samaksu, netiek klasificēts kā prettiesiska “priekšrocība”, ko ļaunprātīgi gūst darba devēji, es tajā saskatu tikai darba devējam uzliktu slogu.

182. Ceturtkārt, ir arguments par salīdzinošo *vājumu*. Šim argumentam atšķirībā no trim pārējiem ir vismaz kāds spēks. Varētu pat uzskatīt, ka tas pārspēj visus pārējos apsvērumus – darba attiecībām raksturīgās nevienlīdzības dēļ neatkarīgi no apstākļiem izmaksu segšanas slogam vienmēr būtu jāgulstas uz darba devēju.

183. Šis arguments slēpj dziļu *ideoloģisku* izvēli saistībā ar risku un izmaksu sadalījumu⁹⁶. Turklāt, iespējams, var droši pieņemt, ka ne visi darba devēji Austrijā vai jebkurā citā Eiropas Savienības dalībvalstī, tēlaini izsakoties, ir bezpersoniskas daudz nacionālas korporācijas. Daudzus uzņēmumus vada atsevišķi indivīdi vai neliels cilvēku skaits. Kāpēc viņiem ir jāsedz izdevumi par kļūdaina valsts tiesiskā regulējuma piemērošanu?

184. Tomēr neapšaubāmi ir taisnība, ka šādi jautājumi kļūst nebūtiski tad, ja būtībā darba devējam izmaksas ir jāsedz vienkārši tāpēc, ka viņš ir darba devējs. Tas ir neapšaubāms arguments, bet arī tāds, kuram es neieteiktu sekot nekritiski.

185. Ņemot vērā visus iepriekš minētos iemeslus, es neuzskatu, ka Savienības tiesībās tiek *pieprasīts*, ka tādos gadījumos kā šis, kad darba devējs ir rīkojies saskaņā ar valsts tiesībām, bet, kad tiek uzskatīts, ka valsts tiesības ir pretrunā Hartas 21. panta 1. punktam (kas lasīts kopsakarā ar Direktīvu 2000/78), ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim, kas vēršams pret darba devēju. Paskaidrošu, ka šis secinājums attiecas uz strīdiem starp *privātpersonām*, nevis tādiem, kuros atbildētāja ir valsts (kas ieņem darba devēja lomu). Taču Savienības tiesības *neliedz* tiesību aizsardzības līdzekļus pat pret *privātiem* darba devējiem gadījumos, ja jebkādi šādi tiesību aizsardzības līdzekļi ir pieejami saskaņā ar valsts tiesībām.

95 Spriedums, 1984. gada 10. aprīlis, *von Colson un Kamann* (C-14/83, EU:C:1984:153). Kad Tiesa ir uzskatījusi, ka Savienības tiesībās ir noteikts, ka valsts tiesību aktos ir jābūt paredzētai iespējai celt prasību par zaudējumu atlīdzību pret privātpersonām par Savienības tiesību pārkāpumu, tā ir uzstājusi uz šāda tiesību aizsardzības līdzekļa mērķu kompensējošo un *preventīvo* raksturu. Skat. spriedumu, 2001. gada 20. septembris, *Courage and Crehan* (C-453/99, EU:C:2001:465, 27. punkts).

96 Nevar pieņemt, ka ikviens, visi vai pat lielākā daļa darba devēju cels prasību par zaudējumu atlīdzību pret valsti un tā tiks apmierināta. Tādēļ ir taisnīgi atzīt, ka izdarīt izvēli, kurš būs atbildētājs tādā lietā kā šī, faktiski nozīmē pieņemt lēmumu par to, kurš segs izmaksas.

ii) Pret valsti celta prasība par zaudējumu atlīdzību

186. Pastāv Tiesas judikatūrā atzīta atšķirība starp diskrimināciju, kuras sākotnējais avots ir *tiesību akti* (kā pamatlīdētā), un tādu, kuras avots ir *darba devējs*⁹⁷. Smeļoties iedvesmu no Komisijas pārliecinošajiem argumentiem lietā *Dekker*⁹⁸: “Šajos apstākļos ir pamatoti jautāt, vai no darba devēja var likumīgi sagaidīt vai nu visa diskriminējošā valsts tiesiskā regulējuma neņemšanu vērā, vai tā apstrīdēšanu tiesās sakarā ar nesaderību ar minēto direktīvu vai ar tiesisko regulējumu par vienlīdzīgu attieksmi [lietā *Dekker*] pret vīriešiem un sievietēm. Taču šādas tiesvedības iznākums tomēr būtu lielā mērā neskaidrs; katrā gadījumā šāda veida prasība būtu līdzvērtīga tāda pienākuma noteikšanai darba devējam, kas būtu jāuzņemas valstij.”

187. Ir vēl citi iemesli, kāpēc šādos apstākļos būtu neatbilstīgi Savienības tiesībās pieprasīt tiesību aizsardzības līdzekli pret privāto darba devēju un kāpēc efektīvai tiesību aizsardzībai tiesā faktiski būtu jāizpaužas kā prasībai par zaudējumu atlīdzību pret valsti. Lielākā daļa no tiem atspoguļo iepriekšējā sadaļā jau izvirzītos argumentus.

188. Pirmkārt, runa ir vienkārši par morālo argumentu, kas jau tika aplūkots iepriekšējā sadaļā, kur tika runāts par avotu un vainu. Galvenā par diskrimināciju atbildīgā persona ir valsts. Ja visi pārējie apstākļi ir vienādi, nav skaidrs, kāpēc ar šo vainu saistītās izmaksas vispirms būtu jāsedz darba devējiem.

189. Morālais arguments atbilst strukturālajam argumentam. Ja pārākuma principa piemērošanas un abstraktas saderības pārbaudes rezultātā pretrunā esošā valsts tiesību norma netiek ņemta vērā, gan vaina, gan atbildība par izrietošā tiesiskā regulējuma spēkā neesamību ir skaidri jāuzņemas dalībvalstij.

190. Otrkārt, individuālo darba devēju uzskatīšana par pirmām kārtām atbildīgiem attiecībā uz viņiem nedarbosies kā preventīvs pasākums⁹⁹ un var pat samazināt preventīvo ietekmi uz patiesi atbildīgo personu – valsti. Ir nepieciešams tiesību aktu grozījumu ceļā spiedienu pārnest uz valsti.

191. Treškārt, gadījumos, kad darba ņēmēji var panākt apmierinošu risinājumu, iesūdzot tiesā savu darba devēju par tiesību normas piemērošanu, un kad darba devēji savukārt iesūdz tiesā valsti, būs dubulta tiesvedība. Tādēļ, ja cietusi puse vērsas tieši pret vainīgo personu, nevis pret starpnieku, kas nav vainojams, var izvairīties no vienas tiesvedības.

192. Ceturtkārt, privātu strīdu situācijā, ja atbilstīga direktīvas interpretācija nav iespējama, Tiesa ir konsekventi noraidījusi iespēju privātpersonai atsaukties uz direktīvas normām pret citu privātpersonu. Ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim, bet tas prasības par zaudējumu atlīdzību veidā ir vērsams pret valsti¹⁰⁰. Nav skaidrs, kāpēc tas tā vairs nav gadījumā, kad paralēli notiek atsaukšanās uz Hartas normām. Tādējādi tiesību aizsardzības līdzekļu, kas attiecas uz (horizontālām) privātām tiesiskajām attiecībām, struktūrai, atsaucoties uz Savienības tiesību avotiem, kuri nav horizontāli tieši iedarbīgi, ir jābūt saskaņotai.

97 Iepriekš, 50.–52. punkts.

98 Apkopoti ziņojumā tiesas sēdē. Skat. Ward, A., *Judicial Review and the Rights of Private Parties in EU Law*, 2. izd., Oxford University Press, Oksforda, 2007, 57. lpp.

99 Iepriekš, 180. punkts.

100 Spriedumi, 1991. gada 19. novembris, *Francovich* u.c. (C-6/90 un C-9/90, EU:C:1991:428, 45. punkts), un 2014. gada 15. janvāris, *Association de médiation sociale* (C-176/12, EU:C:2014:2, 50. punkts).

193. Piektkārt un visbeidzot, ir vēl viens vispārējas saskaņotības elements, kas runā par labu šeit atbalstītajai pieejai attiecībā uz tiesību aizsardzības līdzekļiem. Tas atkal ir saistīts ar aplūkoto salīdzinājuma ietvaru. Jau iepriekš norādīju, ka gadījumos, kad tiek veikta abstrakta pārbaude par saderību, salīdzināšanas ietvars ir viena no grupām¹⁰¹. Tas pilnībā atbilst faktam, ka atšķirīgas attieksmes avots ir valsts tiesiskais regulējums, nevis kāds darba devēja lēmums. Šī iemesla dēļ nebija būtiska ne citu darba ņēmēju, kurus nodarbina darba devējs (*Cresco Investigation*), identitāte, ne arī tas, vai salīdzinājumā ar attieksmi pret viņiem attieksme pret prasītāju ir bijusi atšķirīga.

194. Tomēr šis jautājums varētu kļūt ļoti svarīgs, pilnībā atsākot saistīto diskusiju par salīdzināmību, ja prasītājs tiktu lūgts vērsties pret darba devēju ar prasību par to, ka darba devējs attiecībā pret viņu ir piemērojis diskrimināciju¹⁰². Pieņemot, ka šis individuālais darba devējs nenodarbina nevienu četru baznīcu draudžu locekli¹⁰³, loģiskā aizstāvība, dabiski, būtu, ka tas nevienu nav diskriminējis, jo pret visiem saviem darba ņēmējiem ir izturējies vienādi. Kā tādā gadījumā šādu darba devēju varētu uzskatīt par atbildīgu par diskrimināciju, kuru viņam vispār nebija iespējams īstenot?

195. Dīvos pēdējos punktos vēlreiz ir uzsvērtā nepieciešamība pēc loģiskas saskaņotības divos līmeņos neatkarīgi no tā, kādu pieeju Tiesa galu galā īstenotu, proti, pirmkārt, šajā lietā (pārbaudes veids ir saistīts ar salīdzināmības ietvaru, kas savukārt ietekmē tiesību aizsardzības līdzekļus) un, otrkārt, horizontāli – attiecībā uz tiesību aizsardzības līdzekļiem, kas ir pieejami saistībā ar noteiktu Savienības tiesību avotu pārkāpumiem.

196. Šajā un iepriekšējās sadaļās izklāstīto iemeslu dēļ es uzskatu, ka privātpersonas var atsaukties uz Hartas 21. panta 1. punktu (apvienojumā ar Direktīvas 2000/78 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu), lai panāktu, ka pretrunā esošās valsts tiesību normas netiek ņemtas vērā. Taču Savienības tiesībās nav prasīts, ka izmaksas, kuras ir radījuši valsts nespēja nodrošināt valsts tiesību atbilstību Hartai, pirmām kārtām būtu jāsedz *privātiem* darba devējiem, kas piemēro šīs valsts tiesības.

4. Secinājumi par ceturto jautājumu

197. Ņemot vērā iepriekš minēto, ierosinu uz iesniedzējtiesas ceturto jautājumu atbildēt šādi:

Tādos apstākļos, kādi ir šajā lietā, kura saistīta ar tiesvedību starp privātpersonām,

- kamēr likumdevējs nav radījis nediskriminējošu tiesisko situāciju, valsts tiesību normas, kas ir atzītas par neatbilstīgām Hartas 21. panta 1. punktam, lasot to kopā ar Direktīvas 2000/78 1. pantu, 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu un 7. panta 1. punktu, nedrīkst tikt piemērotas;
- ar Hartas 21. panta 1. punktu, lasot to kopā ar Direktīvas 2000/78 1. pantu, 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu un 7. panta 1. punktu, pašu par sevi nevar tikt noteikti pienākumi darba devējam;
- tomēr tā puse, kas cietusi no šādas valsts tiesību piemērošanas, var atsaukties uz 1991. gada 19. novembra spriedumu *Francovich* u.c. (C-6/90 un C-9/90, EU:C:1991:428), lai vajadzības gadījumā saņemtu atlīdzību par nodarītajiem zaudējumiem.

¹⁰¹ Iepriekš, 45.–54. punkts.

¹⁰² Man šķiet, ka šis faktors daļēji radīja neskaidrības jautājumā par salīdzināmību (iepriekš, 46.–48. punkts).

¹⁰³ Kas, šķiet, statistiski ir vairāk iespējams ne tikai attiecībā uz *Cresco Investigation*, bet arī uz daudziem citiem Austrijas darba devējiem. Ir apstiprināts, ka četru baznīcu draudžu locekļi veido apmēram 2 % no Austrijas darbaspēka.

V. Secinājumi

198. Tāpēc ierosinu Tiesai uz *Oberster Gerichtshof* (Augstākā tiesa, Austrija) uzdotajiem jautājumiem atbildēt šādi:

- 1) Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 21. panta 1. punkts, to lasot kopā ar Padomes Direktīvas 2000/78/EK (2000. gada 27. novembris), ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju, 1. pantu un 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu, ir jāinterpretē tādējādi, ka tas nepieļauj tādu valsts tiesisko regulējumu, kas paredz, ka tikai evaņģēliski luterisko Augsburgas ticības apliecības un Reformātu [Šveices (helvētu) ticības apliecības] baznīcu, Veckatoļu baznīcas un Evaņģēliski metodiskās baznīcas draudžu locekļiem Lielā piektdiena ir svētku diena ar vismaz 24 stundu ilgu nepārtrauktu atpūtas laikposmu un gadījumā, ja darba ņēmēju, kas ir kādas no šīm no šīm baznīcām draudzes loceklis, nodarbina, neņemot vērā svētku dienā paredzēto atpūtas laikposmu, viņam līdztekus tiesībām uz darba samaksu par svētku dienas dēļ neveikto darbu ir arī tiesības uz samaksu par veikto darbu, turpretim citiem darba ņēmējiem, kuri nav šo baznīcu draudžu locekļi, nav šādu tiesību.
- 2) Tādos apstākļos, kādi ir šajā lietā, valsts tiesību akts, ar kuru tāda veida piemaksa kā tā, kas ir minēta pirmajā jautājumā, tiek piešķirta tikai noteiktu baznīcu draudžu locekļiem, kuri strādā Lielajā piektdienā, nav pasākums, kas demokrātiskā sabiedrībā ir nepieciešams, lai aizsargātu citu personu tiesības un brīvības Direktīvas 2000/78 izpratnē.
- 3) Valsts tiesiskais regulējums, saskaņā ar kuru tiek piešķirta tāda veida piemaksa kā pirmajā jautājumā minētā, nav pozitīva darbība Direktīvas 2000/78 7. panta 1. punkta izpratnē.
- 4) Tādos apstākļos, kādi ir šajā lietā, kura ir saistīta ar tiesvedību starp privātpersonām:
 - kamēr likumdevējs nav radījis nediskriminējošu tiesisko situāciju, valsts tiesību normas, kas ir atzītas par neatbilstīgām (Pamattiesību) hartas 21. panta 1. punktam, lasot to kopā ar Direktīvas 2000/78 1. pantu, 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu un 7. panta 1. punktu, nedrīkst tikt piemērotas;
 - ar (Pamattiesību) hartas 21. panta 1. punktu, lasot to kopā ar Direktīvas 2000/78 1. pantu, 2. panta 2. punkta a) apakšpunktu un 7. panta 1. punktu, pašu par sevi nevar tikt noteikti pienākumi darba devējam;
 - tomēr tā puse, kas cietusi no šādas valsts tiesību piemērošanas, var atsaukties uz 1991. gada 19. novembra spriedumu *Francovich* u.c. (C-6/90 un C-9/90, EU:C:1991:428), lai vajadzības gadījumā saņemtu atlīdzību par nodarītajiem zaudējumiem.